

LEKSIKOLOOGIA¹

MARGIT LANGEMETS

Sissejuhatus

Ülevaates on käsitletud keeleuurimist ja allikaid üheskoos, sotsiolingvistiliste perioodide kaupa. Alusena kasutan vast ilmunud „Eesti entsüklopeedia” Eesti üldosa (XI köide, 2002), mis eesti kirjakeele ajaloos eristab üheksat perioodi (Laanekask 2002). Niisugust sotsiolingvistilist periodiseerimist on teinud ka A. Kask, T. Hennoste jmt (K. Pajusalu 2000: 157). Uurimisloo ülevaatega (1. peatükk) liigun ajas kaugemalt lähemale, tänapäeva leksikoloogilisest uurimistööst (2. peatükk) püüan käsitleda lähemat aega teemade kaupa.¹

1. Uurimislugu

1.1. Kus on eesti leksikoloogia algus?²

Eesti leksikoloogia ehk sõnavara uurimise üheks sünnihetkeks võiks pidada XIX sajandi algust ja esimeseks teadusväljaandeks ajakirja „Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache” (1813–1832) – aega, mil teutses ka tolle aja parim sõnavaratundja O. W. Masing. Kuid kirjakeeli oli toona veel kaks, seega ei saa rääkida ühtse eesti kirjakeele leksikoloogiast. XIX sajandi teisel poolel tulid kasutusele üldistavad mõisted „eesti keel” ja „eestlased”, võeti omaks uus kirjaviis, kujunes ja ühtlustus rahvuslik kirja-keel (Laanekask 2002: 594). XIX sajandi leksikoloogia on suuremalt jaolt sõnade (väljendite) kogumine ja publitseerimine, sajandi lõpupoole hakatakse (teaduslikumalt) tegema uusi eesti sõnu, s.t et tegeldakse laenamise, aga ka sõnamoodustusega.

Esimesed teadusliku hõnguga eesti sõnade kogujad ja üleskirjutajad, kes said innustust „Beiträge” toimetaja J. H. Rosenplänteri üleskutsetest tuua rahvakeelest juurde „kas või ainult 10 uut sõna” (Kask 1956: 148), olid ikka põhiliselt baltisakslastest pastorid, aga juba ka eesti haritlased, samuti soom-

¹ Ülevaadet on arvustanud Asta Õim, Ülle Viks, Urmas Sutrop ja Peeter Päll, kelle märkusi ja täiendusettepanekuid olen püüdnud arvestada. Tuge olen saanud ka Krista Kergelt, Renate Pajusalult, Iona Tragelilt, Tiia Valdrelt ja Silvi Varelt.

² Laenasin vahepealkirja Tiiu Eretilt (T. Eretil 2002a), kus sama küsitakse eesti keelekorralduse alguse kohta.

lased. Nende keelekirjutised olid enamasti pikad sõnade, kõnekäändude, nimede nimestikud, aga vahel selgitati ka sõnade tähendusi ja sünonüümide tähenduslikke erinevusi või vaadeldi sõnade etümoloogiat (vene, saksa, rootsi, läti laene). Kokku koguti nõndaviisi ligi 7000 sõna, 1000 sõnaga täiendati varasemat A. W. Hupeli sõnaraamatut („Ehstnisches Wörterbuch”, 1780, eesti-saksa ja saksa-eesti osad, 17 000 sõna). Esimese katse fikseerida eesti keele tuletusõpetust tegi „Beiträge” veergudel Kadrina pastor A. Knüpfner, Õpetatud Eesti Seltsis (asutatud 1838) arutles tuletamise üle F. R. Faehlmann.

Suurim leksikograafiline allikas enne F. J. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatut (1869) on XVIII sajandi alguskümnenditest pärit S. H. Vestringi eesti-saksa sõnaraamat: A. Krikmanni andmetel küünib märksõnade arv koos allmärksõnadega „ehk kuhugi 7050–7060 kanti” (Krikmann 2001). Sõnaraamatus on rõõmustavalt palju eesti sõnade tarvitamise selgituseks toodud rahvakeelseid lausenäiteid ja eesti kõnekäände. Tähelepanu väärivad ka Vestringi esitatud mõistelised sõnarühmad (nt loomanimetuste loend märksõna „Ellajas” all, kehaosade loend märksõna „Innime” all jm) (Krikmann 2001). A. Thor Helle käsiraamatu sabas ilmunud „Vocabularium Esthonicum” (1732), mis oma sõnavaliku ja mõisteliste sõnavalimike poolest põhineb täiel määral Vestringil, sisaldab ka ehk esimese oskussõnastiku (Eesti taimede eesti-saksa-ladina loetelu, 200 nimetust) ning ehk esimese slaavi ja vene laensõnade nimestiku (Kask 1956: 146).

XIX sajandi kirjakeele variantsust peegeldab ilmekalt sajandi tippteos – F. J. Wiedemanni akadeemiline (deskriptiivne) „Ehstnisch-deutsches Wörterbuch” (1869), mille käsikiri valmis tänapäeva mõistes tohutu kiiresti – viie aastaga (lisandus küll veel 3–4 aastat trükkimist, mis võimaldas autoril lisada uue materjaliga vihikuid). See sõnaraamat oli uus sõna eesti leksikograafias nii oma mahu kui ka teadusliku läbitöötatuse poolest: peale selle, et siia on koondatud kogu eesti keel (50 000 märksõna) – nii põhjakeesti kui ka lõunaeesti sõnad, paljud murdevariandid, liitsõnad, juhumoodustised, juhulaened, oskussõnad, nimed jpm – on tänapäevast metakeelt kasutades antud rikkalikult infot eesti sõnade ja nende tähenduste (tähendusi seletatakse saksa keele abil) kohta. Hulgaliselt on näitematerjali: näitelauseid, liitsõnu, sõnaühendeid, fraseoloogiat, vanasõnu jm. Täiendustega ja kohendustega pärast Wiedemanni surma ilmunud 2. trükk (1893) sisaldab veelgi rohkem märksõnu (u 60 000). Sõnaraamatu taga on saksa (ja ladina) sõnade alfabeetiline register. Wiedemanni sõnaraamat oli kuni „Eesti murrete sõnaraamatu” ilmumata hakkamiseni (1994) – rohkem kui 100 aastat! – ka kõige täielikumaks trükkis avaldatud murdesõnavara koguks (EMS I: 13).

M. Veske õpilane J. Hurt on kaitsnud *ne*-liitelistest noomenitest esimese tuletusalase doktoritöö („Die estnischen Nomina auf -ne purum”, 1886). Lektor K. A. Hermann (dr 1880) õpetas leksikoloogilistest ainetest alates 1895. aastast etümoloogiat, pidades kursuse eesti keele süstemaatilises etümoloogiast ja tehes eesti keele etümoloogia harjutusi (Kingisepp 2001: 621–622). Võrdlevat keeleteadust püüdis ta seletada asjaomaste keelte sõnavara ja grammatilisi nähtusi võrreldes (Kingisepp 2001: 704). Tema sulest sündi-

sid paljud eesti grammatikaterminid (nt *häälik, täishäälik, rõhk, kaasrõhk, nimetav, sihitav* jt käändenimetused, *ainsus, mitmus, juur, tüvi, lihttüvi, liit-tüvi, käänamine, pööramine, sidesõna, hüüdsõna* jpm). Uusi termineid lõi ta ka muusika-, kunsti- ja kirjandusteaduses, samuti loodus- ja täppisteadustes seoses „Eesti üleüldise teaduse raamatu” väljaandmisega (1900) (Kingisepp 2001, Brambat 1974).

Eesti sõnavara arenes XIX sajandi teisel poolel sedavõrd hoogsalt, et uusi sõnu ja nende tähendusi tuli pidevalt tutvustada – 1884. aastal ilmutas A. Grenzstein oma „Eesti sõnaraamatu”, mis sisaldab umbes 1600 uut või vähetuntud sõna ja mida võib pidada eesti esimeseks neologismide sõnaraamatuks, samuti hõivab see esimese eesti ükskeelse sõnaraamatu au.

1.2. Keeleuurimine ja sõnaraamatute lugu

1900/1905–1918. See oli kirjakeele forsseeritud arendamise aeg: eraalgatuslikult kujundati välja eestikeelne koolivõrk, töötati välja kirjakeele korralduspõhimõtted, keelt moderniseeriti ja standardiseeriti, täiendati sõnavara ja grammatikat ning kõiki neid uuendusi oli vaja kinnistada (K. Pajusalu 2000: 157, T. Ereht 2002a: 33, Laanekask 2002: 594). J. Aaviku ja V. Grünthal-Ridala alustatud keeleuuendus (1912) hõlmas peale grammatika ka sõnavara: sest ajast on kirjakeele sõnavaras palju soome laene, laene muudest keeltest, murdesõnu ja mitmeid tehissõnu. 1919 ilmus J. Aaviku „Uute sõnade sõnastik” (2. tr 1921). Umbes samal ajal algas ka J. V. Veski juhitud keelekorralduslik suund. Kirjakeele normi ühtlustamist mõjutas eriti „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat” (1918), mis võeti aluseks Eesti Vabariigi ühiselus.

Tõlkesõnaraamatutest tõusis saksa ja vene keele kõrvale sel ajal ka soome keel, ent A. Kase meelet ei kajasta tolle aja üllitised kuigi hästi eesti keele sõnavara rikastumise arengut (Kask 1956: 162). Teistest üle – aga tal oli ka kasutada „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu” käsikiri – on L. Kettuneni „Eesti-soome sõnaraamat” („Virolais-suomalainen sanakirja”, Helsingi, 1917; 20 000 märksõna). Uued ja kõige uuemad sõnad eristab L. Kettunen eri lühenditega (vastavalt *uud.* ja *uus.*). Oskussõnavara oli veel nii puudulik, et K. A. Hermann pidi entsüklopeedia pooleli jätma B-tähe juures. Esimene võõrsõnade sõnastik oli 1903. a ilmunud „Ajalehelugeja Sõnaraamat” (u 1400 sagedamat võõrsõna ja ühiskondliku elu terminit), kuid mis oma sisu poolest jäi suhteliselt kehvakeseks (Kask 1956: 168).³

1919/1920–1940/1944. Eesti keel kui ainus ametlik riigikeel eeldas selle kasutamist igas ametlikus, hariduslikus, teaduslikus ja ajakirjanduslikus olukorras, avati eestikeelne ülikool. Keeleuuenduslikke mõjusid on täheldatud rohkem ilukirjanduse keeles, keelekorraldus mõjutas kõige otsesemalt os-

³ E. Vääri teatab, et võõrsõnade leksikoni mõte pärinevat omaaegselt ajakirjanikult ja ühiskonnategelaselt Andres Tiidolt, kes on 1879. a M. Veskele saatnud kirja, kus mainib võõrsõnade leksikoni koostamist (Vääri 2000: 664).

kuskeelt (Laanekask 2002: 594). Kirjakeelt ja omakeelset terminoloogiat kinnistasid õigekeelsussõnaraamatud (vt 2.3.2. Sõnad ja grammatika), J. Aaviku „Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika” (1936) ja arvukad kooliõpikud. 1920–1940 ilmus umbes 40 oskussõnastikku ligikaudu 200 000 märksõnaga (Ross 1997: 450), neist J. V. Veski osalusel umbes 30 ligikaudu 100 000 sõnaga. Kirjakeelenorm sai kogunisti nii tähtsaks, et sellest kõrvalekaldumine omandas sotsiaalse või stilistilise värvingu (Laanekask 2002: 549). 1930ndatel sai valmis mitu väga head tõlkesõnaraamatut (vt 2.3.5. Sõnad ja teised keeled (kontrastiivne leksikoloogia)). Kirjakeele sõnavara täiendasid ka võõrsõnade sõnastikud (vt 2.3.1. Sõnavarakihid).

Seminare sõnade päritolust pidas Tartu Ülikoolis esimene eesti keele professor J. Jõgever (Rätsep 1979: 33). Eesti keele laensõnu ja sõnatuletuse ajalugu käsitles korduvalt oma loenguil professor J. Mägiste, vene laenudest pidas loenguid eradotsent Villem Ernits.

A. Saareste algatusel ja juhtimisel käivitus 1922. a murdeainese süsteemaatiline kogumine. Murdeküsitlused toetusid algul Wiedemanni sõnaraamatule, hilisema mõisteline kogumistöö üheks viljaks sai aga hoopis A. Saareste mõisteline sõnaraamat, ja mitte ilma pahandusteta (vt Mäger 1966, ka Kasik 1999: 136). M. Mäger on ka vaagunud, kas mõisteline sõnaraamat mitte ei asenda murdesõnaraamatut (materjal ju suures osas ühine), jõudnud aga otsusele, et suurim erinevus on esitusviisis: üks tükeldab mitmetähenduslikkuse eri mõistete (tähenduste) kaupa ära, teises jääb sõna tuletuslikult ja semantiliselt terveks (Mäger 1966). J. V. Veski loeb kahe kõnealuse sõnaraamatu koostamist suureks keelealaseks arenemisjärele, mis on hädavajalik alus keeleainese kasutamiseks ja kirjakeele väljaehitamiseks.

1940/1944–1980ndad. Okupatsiooni ja sõjaga algav ajajärk lõhkus suurel määral kogu senise keeleelu ehituse (vt lähemalt Ross 1997: 451). Eesti keele uurimine hargnes kahte harusse: eksiilis ilmus A. Saareste „Eesti keele mõisteline sõnaraamat” I–IV (Stockholm, 1958–1963, indeks 1979) – leksikoloogias seostubki Saareste nimi just sellega –, Eestis laiutanud vene keelest ja meelest ei jäänud puutumata ka 1950–1960ndate normatiivsed õigekeelsussõnaraamatud (vt 2.3.2. Sõnad ja grammatika) ja oskussõnaraamatud, isegi seletussõnaraamat mitte.

1944. a alustas uuesti oma tööd eesti keele kateeder prof P. Ariste juhatusel, eesti keele leksikoloogiat hakkas õpetama dots A. Kask. Ülikooli tulid 1950–1960 tööle K. Aben, A. Kiindok, A. Valmet, J. Peegel, H. Rätsep, I. Kont, A. Veski jt, kes vähemalt osalt tegelesid ka leksikoloogilise uurimistööga, eesti keele õpetamisel nihkus pearõhk pikkamisi tänapäeva eesti keele õpetamisele (Rätsep 1979: 37). 1947. a asutati Tartus Keele ja Kirjanduse Instituut (1952 kolis Tallinna), kelle valdusse läksid Emakeele Seltsi murdekogud, instituut võttis üle nii murdesõnaraamatu kui ka õigekeelsus- ja oskussõnaraamatute koostamise ülesande. Algul tegeldi kirjakeelega sõnaraamatute sektoris, 1973. a jagunes see kolmeks – terminoloogia- ja õigekeelsussektoriks, leksikoloogiasektoriks ning keelekontaktide sektoriks.

Teoreetilises keeleteaduses on peetud ainsaks võimalikuks paradigmava-
hetuseks Eestis just 1960ndate struktuuraalingvistikat (T-R. Viitso, M. Hint,
M. Ereht, H. Õim, R. Kasik, Ü. Viks, H. Metslang, ka M. Remmel) (H. Õim
2000: 469, 475). Keele ja Kirjanduse Instituudis 1965. a asutatud eksperimen-
taalfoneetika laborist (V. Hallap) kasvas hiljem välja arvutuslingvistika
sektor (M. Remmel), Tartus loodi 1960ndate lõpus keelestatistika uurimis-
rühm (vt 2.3.6. Sõnad ja arvuti).

1980-ndad/1989–. Selle aja tähtis ühiskondlik murdepunkt on aasta 1989,
mil keeleseaduse järgi sai eesti keel Eesti ainsaks riigikeeleks. Vene keele
asemel hakkavad eesti keelt mõjustama soome, aga eriti inglise keel. Ling-
vistiliselt midagi märkimisväärset selles ei nähta, isegi inglise laensõnade
tulv ei hirmuta oluliselt, sest need kohanevad eesti keeles suurema vaevata.
Kõige viimase aja keeles nähakse pigemini „lõdvenenud ehk mitmekesistu-
nud keelekasutust”, muutust ühiskonna keelekasutuses, aga mitte muutusi
keeles eneses (K. Pajusalu 2000: 160). Ajajärgu leksikoloogilist uurimis-
tööd hõlmab tänapäeva käsitlev 2. peatükk. Mainin siinkohal vaid Võru murde
esiletõusu ja „Võro-eesti synaraamatu” ilmumist (2002).⁴

2. Leksikoloogia tänapäeval

2.1. Kus tegeldakse eesti leksikoloogiaga

Eestis on kaks põhilist leksikoloogilise uurimistöö keskust: Eesti Keele Ins-
tituut ja Tartu Ülikool. Vähemal määral tegeldakse leksikoloogiaga Tallinna
Pedagoogikaülikoolis. Igaühel on oma spetsiifika: Eesti Keele Instituut on
spetsialiseerunud akadeemiliste alussõnaraamatute koostamisele ja muule
leksikoloogilisele uurimistööle, mitmed uurijad on seotud ülikoolide õppe-
tööga ja teadustööde juhendamisega. Ülikoolides töötavad keeleteadlased
jagavad end õppetöö, teadustööde juhendamise ja omaenda uurimistöö(de)
vahel, mitmed osalevad ka leksikograafilises töös. Nii Eesti Keele Instituut-
dis kui ka Tartu Ülikoolis on leksikoloogilisi arhiive, mida 1990ndatel on
rohkem hoitud kui kogutud.

2.1.1. Eesti Keele Instituudis (edaspidi EKI) tehakse tänapäeva kirjakeele
leksikoloogilist uurimistööd kahes sektoris: leksikologiasektoris (mag Margit
Langemets) ja grammatikasektoris (mag Peeter Päll).

2.1.2. Tartu Ülikoolis (edaspidi TÜ) tegeldakse eesti kirjakeele leksikooloo-
giaga põhiliselt kolmes õppetoolis: eesti keele õppetoolis (prof Mati Ereht),
üldkeeleteaduse õppetoolis (prof Haldur Õim) ja eesti keele võõrkeelena
õppetoolis (prof Birute Klaas).

⁴ Kaeq: <http://www.folklore.ee/Synaraamat/>

2.1.3. Tallinna Pedagoogikaülikoolis (edaspidi TPÜ) tegeldakse eesti kirjakeele leksikoloogiaga eesti keele õppetoolis (prof Helle Metslang), üld- ja rakenduslingvistika õppetoolis (prof Martin Ehala; kuni 2001 emakeele didaktika õppetool) ja eesti keele kui võõrkeele õppetoolis (prof Anu-Reet Hausenberg).

2.1.4. Muudest keskustest tuleb ennekõike nimetada **Emakeele Seltsi**, eriti tema sõnavarakogusid ja väljaandeid. Seltsi väljaannetel (enne sõda ajakiri Eesti Keel (1922–1940), tänapäeval Emakeele Seltsi aastaraamatud ja üksikteosed) on eesti keele uurimises, ja eriti sõnavara uurimises, olnud suur roll täita: paljud sõnavarakäsitlused on ilmunud just seltsi (temaatilises) aastaraamatus. Peale selle on üsna mitmeid eesti keele leksikoloogiat (leksikograafiat) puudutavaid töid tehtud **TÜ ja TPÜ teiste keelte õppetoolides** (nende töödest tuleb juttu kontrastivuuringute osas, vt 2.3.5. Sõnad ja teised keeled (kontrastiivne leksikoloogia)), samuti on eesti keele leksikoloogiat õpetatud **Soome ülikoolides** (Helsingi Ülikoolis juba alates 1923. a): T. Tuule küsitlusele vastates mainib eesti keele leksikoloogia või kirjakeele sõnavara õpetamist enamik õppejõude, praktilises keeleõppes esile tulnud probleemidest nimetatakse raskusi ühiste ja häälikuliselt lähedaste sõnade ehk riskisõnade tähenduserinevuste õpetamisel (Tuule 1999a). Leksikograafiaga tegelevad veel paljud kirjastused, seltsid, ametkonnad, üksikautorid jm.

2.2. Mis on leksikoloogia

Keele suursüsteemis (Hint 1998: 20) paikneb leksikoloogia uurimisobjekt – sõna, sõnavara – kõrvu grammatikaga, kuuludes korraka mõlemasse: sõnavaraüksusena kannab sõna mingit leksikaalset tähendust, grammatikaüksusena (ja mitteleksikaalsete väljenditega vahendatult) grammatilist tähendust. Lähim madalam allsüsteem – sõnatuletus – kuulub omakorda nii grammatikasse (morfoloogia) kui ka sõnavarasse, sõnavarasüsteemist ülespoole jäävad semantika ehk keele tähenduste süsteem ja (lingvistiline) pragmaatika ehk keelekasutuse seosed situatsiooniga. Leksikoloogiat määratletakse tavaliselt kui lingvistilist distsipliini, mis uurib sõnavara põhiüksusi ehk lekseeme, nende moodustamist, struktuuri ja tähendust (Hartmann 2001: 86).

Eriti tihedalt on leksikoloogia seotud leksikograafiaga, mis tegeleb sellisama info, eriti sõnade kasutamisinformatiivse kirjeldamisega. Sageli vastandatakse neid omavahel, nimetades leksikoloogiat teoreetiliseks ja leksikograafiat rakenduslikuks tegevuseks, kuigi sisult võib puhta lingvisti ja sõnaraamatukoostaja töö üsna sama olla, lihtsalt tulemuse vorm on erinev.⁵ Tänapäeval eristatakse teoreetilist ja praktilist poolt leksikograafias endaski: teoreetiline on tegelemine märksõnade valiku, sõnaraamatu makro- ja mikrostruktuuri, eessõnade ja lisadega, s.t kõigea, mis eelneb praktilisele leksikograafiale ehk sõnaartikli koostamisele ja esitusele. Välja on arenenud ka iseseisev

⁵ Vrd näiteks sõnaartiklit *seisma* „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatus“ (V köide, 2. vihik. Tallinn, 1998) ja R. Pajusalu artiklit (R. Pajusalu 2001b).

teadusharu – sõnaraamatuanalüüs (ingl *dictionary research*). H. J. Wiegandi pakutud termin „metaleksikograafia” peaks hõlmama kõike, mida sõnaraamatute kohta uuritakse: leksikograafia ajalugu, leksikograafiateooriaid, sõnaraamatute kasutamist, sõnaraamatute kriitikat jpm.

„Eesti keele käsiraamatu” leksikoloogia osa jätab puutumata grammatika (sh sõnamoodustuse⁶) ja määratleb leksikoloogiat kui keeleteaduse haru, mis keelesüsteemis uurib sõna ja sõnavara, jagunedes sõnaõpetuseks ja sõnavaraõpetuseks. Leksikoloogia harudeks uurimisobjekti järgi peab käsiraamat etimoloogiat, sõnasemantikat, fraseoloogiat, onomastikat, sõnavarastatistikat ja leksikograafiat (T. Erelt 1997: 473). Leksikoloogia haruks ei ole enam arvatud iseseisvaks teadusharuks kujunenud terminoloogiat ega keelekorraldust, mistõttu neid ei puuduta ka käesolev leksikoloogiaülevaade. Siinses ülevaates vaadeldakse leksikoloogiat järgmiste allteemade kaupa: 1) sõnavarakihid, 2) sõnad ja grammatika, 3) sõnad ja tähendus, 4) sõnad ja teised sõnad (kollokatsioonid, püsiühendid), 5) sõnad ja teised keeled (kontrastiivne leksikoloogia), 6) sõnad ja arvuti. Toetun põhiliselt varasematele ülevaadetele (Rätsep 1987, Hint 1997, Kasik 1999, M. Erelt 1999, H. Õim 2000, M. Erelt 2002), viimaste aastate suundumuste iseloomustamiseks olen lisa otsinud kaitstud magistri- ja diplomitööde teemadest. Iga allosa lõpus on eraldi välja toodud info selle valdkonna alussõnaraamatute ja andmekogude kohta.

2.3. Leksikoloogiline uurimistöö allteemade kaupa

2.3.1. Sõnavarakihid

Sõnavarakihtide all mõistan ma mis tahes (formaalsemalt) aluselt lõigatud sõnavara osi, v.a tähendusrühmad (vt 2.3.3. Sõnad ja tähendus). Sõnavara süsteemi moodustavad keele kõik võimalikud sõnad, mida võib mitut moodi rühmitada: nt (päritolu järgi) oma- ja laensõnad; (struktuuri järgi) oma- ja võõrsõnad; (ajatelge pidi) uudiskeelendid, historismid, arhaismid; (tarvitusulatus ja erivajaduste järgi) põhisõnad ja mittepõhisõnad (põhisõnavara kohta vt 2.3.3. Sõnad ja tähendus), üldsõnavara ja oskussõnavara jne. Eesti sõnavara struktuuri eri kihtide uurimist toetab ETFi grant „Eesti keele sõnavara struktuur” (2002–2005, juht U. Sutrop).

Laensõnavarast on soome laensõnu eesti keeles 1970–1980ndatel uurinud H. Rätsep: Keeles ja Kirjanduses on ilmunud tema artiklid soome laenudest (Rätsep 1976, 1981, 1988b), 1970–1980 tehti H. Rätsepa juhendusel soome laenudest mitmeid diplomitöid. Inglise päritolu sõnadest on kaitstud kandidaaditöö: Aino Jõgi („Inglise päritolu sõnad eesti keeles”, 1971), 2002. a ka magistratöö: Tiina Leemets („Inglise laenud ja mõjutused XX sajandi lõpu eesti keele sõnavaras”). Saksa keele laenude uurimine on rohkem seotud vana kirjakeele uurimisega. Rootsi laene on käsitlenud Raimo Raag (1988,

⁶ Sõnamoodustus on käsiraamatus omaette osana.

1997). Läti laene on uurinud Lembit Vaba, kellelt 1977. a ilmus raamat „Läti laensõnad eesti keeles” ja kes kaitses Tampere doktoritöö („Uurimus eestiläti keelesuhetest”, 1998). 1947. a kaitses Karl Aben kandidaadiväitekirja „Eesti ja liivi laenu läti keeles”, uuemal ajal on eesti ja liivi laene läti keeles uurinud Kersti Boiko. Pärast H. Rätsepa loobumist juhendatavatest (viimased tema juhendatud lõputööd kaitsiti 1990ndate algul) on märgatavalt vähesestunud ja vähenenud ka laenueteemalised ülikooli lõputööd (vt Uustulnd 1996).

Võõrsõnade kujuerinevusi ja vahenduskeelte mõju on üksikhäälivate kaupa põhjalikult kirjeldanud Erich Raiet (kandidaaditöö „Võõrsõnade kuju ja sõltuvus lähte- ja vahendajakeelest tänapäeva eesti kirjakeeles”, 1966), eesti sõnavara võõrust ja võõrsõnu eesti tekstis on uurinud M. Mägedi (valmimas on magistratöö). Laen- ja võõrsõnu varasemates käsikirjalistes ja trükitud allikates ning võõrsõnaleksikonide ajalugu on kirjeldanud E. Vääri (2000).

Uudissõnade valdkonnast on uuritud neologismide tulekut eesti keelde ja uudissõnade liike – ilmunud on H. Rätsepa artiklid sõnavara rikastamisest (Rätsep 1964, 1983b) ja uute lihttühvede saamise viisidest (Rätsep 1992). T. Erelt, R. Kull ja H. Meriste andsid 1985. a välja raamatu „Uudis- ja unarsõnu”, mis on vormilt ja sisult uudne sõnaelulugude raamat (Päll 2002a: 286). Diplomitöödes uuritakse nii võõrsõnu kui ka uudissõnu peamiselt allkeelilt (vt allpool) või õpikutes (TÜs on juhendanud neid töid M. Madisso (Rõigas), TPÜs V. Maanso).

Kahel korral (1972 ja 2002) on Emakeele Seltsi juhtimisel korraldatud uute sõnade saamiseks ka avalikke sõnavõistlusi. 1972. a sooviti leida paremaid väljendeid paarikümnele uuele mõistele (nt automaatkirjutusmasin, elektriline habeajamisaparaat, toidukaubad juustuke ja batoon jm) (vt ka Kull 1972). 2002. a taheti saada sobivaid vasteid peamiselt Euroopa Liiduga seotud kohmakatele fraasidele või tsitaatsõnadele ja sünonüüme mõnele võõrsõnale (nt *integratsioon*, *globaliseerumine* jm).

Mõnel määral on uuritud **keele varieerumist allkeelilt**. Allkeelte tüpoloogias on liigituse aluseks: 1) kasutaja – tema kaudu määratletakse territoriaalsed ja sotsiaalsed allkeeled; 2) suhtlussituatsioon – seda mõjutavad registrid (nt argine, ametlik), valdkond (nt ilukirjanduskeel, teaduskeel), tekstitüüp (nt jutustus, veenmine); või 3) normingulisus (Hennoste 2000: 52–53). Erinevusi allkeelte vahel määrab suuresti ka sõnavara (ainult sõnavaras väljenduvate erijoontega allkeelt nimetatakse slängiks). Allkeeled ja keelekasutus on eesti keele uurimise seisul raames eraldi valdkonnana esindatud (T. Hennoste), mistõttu puudutan vaid otseselt sõnavaraga (slängiga) seotud uurimistöid.

Tallinna kooliõpilaste slängist kaitses Tampere doktoritöö Mai Loog („Sana tüttöjen ja poikien puheessa: Tutkimus eri-ikäisten Tallinnan koululaisten puhekielest ja slangista”, 1992). Suhtumist slängisse, slängi mõiste piiritle-

mist, slängi funktsiooni ning eesti vanglaslängi on uurinud Tõnu Tender (magistritöö „Eesti slängi olemus, uurimislugu, sissevaade vanglaslängi”, 1996). Väga meelsasti uuritakse kõnekeelset sõnavara ja slängi ülikoolide lõputöödes (TÜs ja TPÜs on kirjutatud kümneid töid), seda ka eesti keele kui võõrkeele erialal – näiteks TÜ magistriõppes kirjutab soome-eesti võrdlevat slängiuurimust Natali Happonen. Siiani puudub aga suur koondkäsitlus (nagu soomlastel olemas).

Ühiskondlik-poliitilist sõnavara on kontrastiivselt käsitletud Helga Laasi (vt 2.3.5. Sõnad ja teised keeled (kontrastiivne leksikoloogia)). Hiljaeagu on TPÜs tehtud mitu diplomitööd õigus-, haldus-, poliitikakeelest, kunsti- ja tarbeteksti keele võrdlusest (juhendajaks K. Kerge). Eriti palju on viimasel ajal tehtud lõputöid ajalehekeelest: uuritakse võõrsõnu, uudissõnu, lühendeid, reklaamides esinevaid sõnu – juhendanud on enamasti K. Kerge (TPÜ) ja R. Kasik (TÜ).

Lastekeele uurimine, mis 1999. a ülevaate hinnangul polnud jalgu õieti alla saanud (M. Ereht 1999: 2060), pole seda ka 2002. aastal: lisandunud on vaid mõni diplomitöö ühe (*resp.* oma) lapse keelearengu põhjal. Uuritud on laste eesti keele omandamist Välis-Eesti kakskeelses keskkonnas (Salasoo 2001, 2002). TÜs on kaugemasse plaani võetud lastekeele korpuse loomine (Muischnek (a)).

Natuke on uuritud ka väliseesti keelt: siin on esikohal olnud just sõnavara uurimine, selles omakorda sõnalaenude uurimine. Sõnavara erijooni maade kaupa kirjeldab kogumikus „Väliseestlaste keelest” (1998) T. Hennoste: sisse on tulnud uusi, asukohamaa keelest pärit tüvesid; on semantilisi laene (üle on võetud uus tähendus); on puhtaid ja hübriidseid tõlkelaene; omasõna asemel kasutatakse rahvusvahelisi sõnu jne (Hennoste 1998). Doktoritöö Rootsi eestlaste sõnavarast kaitses 1982. a Uppsalas elav Raimo Raag („Lexical Characteristics in Swedish Estonian”), rootsi keele mõjusid Lõuna-Rootsi noorte eestlaste keeles on uuritud TÜ diplomitöös (M. Allik, 1998, juh B. Klaas).

Teistest populaarsem diplomitööde teema läbi aegade on olnud (eripärase) kirjanikusõnavara uurimine. Tänapäeva kirjanike keelest on tehtud kõigest üksainus magistritöö – Indrek Petersoni „Uusi autorileksika uurimisvõimalusi N. Baturini kirjakeelsete luuletuste (1963–81) eripärase sõnavara näitel”, 1997. I. Peterson on kirjeldanud oma töö meetodit: eripärane sõnavara koorub võrdlemisest õigekeelsussõnaraamatu materjaliga (toona oli aluseks ÕS 1976) (Peterson 2002). Uuema aja diplomitöödes on võrdlusaluseks ÕS 1999. Viimase aja diplomitöödele on andnud ainet Mats Traat, ikka Nikolai Baturin (nii TPÜs kui TÜs), Mihkel Mutt, Asta Willmann, Jaan Kross, Juhan Peegel ja Karl-Martin Sinijärv. Varem on sõnaloendi August Mälgu „Tee kaevule” põhjal koostanud Valter Tauli (Uppsala, 1964), artikli „Kirjanikusõnastik” on kirjutanud Helgi Vihma (1970) ning artikli Jaan Krossi romaani „Kolme katku vahel” sõnavarast Aino Kiindok (1974). F. Tuglase kirjanikusõnavara on käsitletud H. Rätsep: Tuglase novellides on kokku 14 000 sõna (võrdluseks: Shakespeare’il 24 000, Homerose eeposes 6000), neist 1/5 ei esine ÕSis (Rätsep 1988a).

Nimedest (traditsioonilises keeleteaduses pärisnimed) on rohkem uuritud isiku- ja kohanimesid, vähem muid (koduloomade, taevakehade, toodete jne nimesid). Nimeuurimine ehk onomastika on tihti seotud mitme naaberdistsipliiniga, nt ajaloo või genealoogiaga. See, mis on nimi ja mis mitte, on nii loogika, filosoofia kui ka lingvistika probleem. Kõige laiemalt jagunevad nimeliigitused kaheks: 1) nimest lähtuv (uuritakse nime keelsust, struktuuri, nimepaneku astet, nime päritolu, nime vanust, nime staatust ja kasutust), 2) nimeobjektist lähtuv (kohanimedest uuritakse nt asustus-, vete-, mäe-, haldusüksuste, teenimesid) (Päll 2002b). Eesti teadlased osalevad rahvusvahelistel onomastikaüritustel (rahvusvaheliselt ühendab onomastikaga tegelejaid ICOS, mis annab välja ajakirja *Onoma*). Onomas on kajastunud ka mitmete Eesti uurijate tööd (E. Rajandi, E. Roos, H. Saari).

1972. a moodustati EKIs toponüümikarühm (eesotsas Valdek Palliga), mille ülesandeks sai eesti kohanimede etümologiseeriv uurimine ja tänapäeva kohanimetarvituse korrastamine. Praeguseks on põhjalikumalt uuritud Tartumaa ja Saaremaa kohanimesid: 1973. a kaitses kandidaaditöö Jaak Simm („Võnnu kihelkonna asustusala toponüümika”), doktoritöö kaitsesid 1975. a Valdek Pall („Põhja-Tartumaa toponüümika”) ja 2000. a Marja Kallasmaa („Saaremaa kohanimed”). Tehtud on neli magistrütööd: Annika Hussar („Eestlaste eesnimedest aastatel 1920–1990”, 1998), Kairit Henno („Jaani kihelkonna priinimed”, 1998; artiklina Henno 1998), Evar Saar („Räpina ja Vastseliina kohanimed. Sünkrooniline ülevaade ja andmebaas”, 2001), Sirje Mäearu („Eesnimed apellatiivsete keelenditena”, 2002).

Tootenimedest on varem kirjutanud P. Ariste (Ariste 1973). Ajakirjas *Keel ja Kirjandus* tutvustab P. Alvre Riho Grünthali uurimust „Livvista liivini” (Helsingi, 1997) läänemeresoome etnonüümidest (Alvre 1998).

Ülikooli lõputöö teemana on onomastika (peamiselt isikunimed) üks populaarsemaid, eriti TPÜs (kõiki viimase aja nimetöid on juhendanud A. Hussar). Uuritud on ees- ja perekonnanimede eestistamist, Euroopa perekonnanimede kujunemist, vanemat ja praegust nimepruuki, eesti-vene perekondade eesnime eelistusi, samuti hüüdnimesid. TÜs on uuritud ettevõtetnimetusi (juh P. Päll), eesti keele võõrkeelena õppetoolis ka eesnimed (juh B. Klaas).

Onomastikatöid on toetanud ETF: „Saaremaa toponüümika” (1994–1996, M. Kallasmaa), „Eesti kohanimistu normimine ja andmebaasi moodustamine” (1994–1996, P. Päll), „Lääne-Eesti loodusnimed” (1997–2000, M. Kallasmaa), „Eesti loodusnimistu normimine” (1999, P. Päll), „Eesti onomastiline andmestu *Onomastica Uralica* sarjas” (2001–2004, M. Kallasmaa), „Eesnimekasutus Eestis 19. ja 20. sajandil” (2001–2004, A. Hussar).

Sõnavara ajalugu on uuritud põhiliselt TÜs (Arnold Kask, Aino Valmet, Jaak Peebo, Valve-Liivi Kingisepp, Heli Laanekask), aga ka EKIs (Kristiina Ross). Eesti sõnavaraõpetuse klassikasse kuulub Huno Rätsepa artikkel eesti kirjakeele tüvevara päritolust (Rätsep 1983a). Ajaloolise leksikoloogia põ-

hilisteks allikateks on olnud kaks sõnaraamatut: J. Mägiste etimoloogiasõnaraamat ja F. J. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamat, nende kõrval teised sõnaraamatud ja muidugi vanad tekstid ise.

Käesolevas ülevaates ei peatuta sel teemal pikemalt, sest omaette käsitluse on saanud nii eesti keele ajaloo (K. Pajusalu) kui ka vana kirjakeele uurimine (K. Habicht).

• **Sõnaraamatud.** Kitsendatud sõnavalikuga sõnaraamatutest on Eestis välja antud eraldi võõrsõnastikke ja uudissõnastikke. 1930ndatel tehti mitu võõrsõnastikku: H. Haljaspõllu „Võõrsõnade leksikon” (1930; 18 000 märksõna ja 6000 võõrkeelset tark sõna ja ütelust), A. V. Kõrvi „Taskuvõõrsõnastik” (1935; u 6000 võõrsõna ja võõrnime) ning „Uute ja teiste vähemtuntud sõnade sõnastik” (1936). Teistest põhjalikum on 1961. a „Võõrsõnade leksikon” (koostanud R. Kleis, J. Silvet, E. Vääri), mille 6. trükk (ilmus 2000) on uuendanud ja täiendanud E. Vääri ning Valguse kirjastus (lisatud on u 14 000 sõna). 2000. a ilmus TEA kirjastuse „Võõrsõnastik”.

Uudissõnastikest on ilmunud R. Raagi „Uusi eesti sõnu” (1979; u 400 sõna), T. Ereli „Väike uudissõnastik” (1983, 2. tr 1989) ja P. Saagpaku „Valik vähelevinud sõnu” (1996).

Põhjalikke eri allkeelte sõnaraamatuid seni koostatud ei ole,⁷ on ilmunud lühemad või pikemad sõnaloendid uurimistöde lõpus. Eraldi raamatuna on ilmunud Mai Loogi „Esimene eesti slängi sõnaraamat” (1991), mis kajastab Tallinna kooliõpilaste toleaeagset keelt, ja Uno Ilma „Kurjategijate släng” (1992).

Kirjanikusõnaraamatutest on EKIs poolautomaatselt koostatud K. J. Petersoni autorisõnastik, mis sisaldab kogu sõnavara, mida autor kasutas oma eestikeelses loomingu. Sõnastikus on igale märksõnale lisatud sõnaliigitähis(ed) ja info kasutussageduse kohta; põhisõnastikku täiendab sõneindeks (koos viidetega põhisõnastiku märksõnale) (IAAK: 232 jj).⁸

1990ndatel on ilmunud päris mitu nimeraamatut: M. Kallasmaa „Saaremaa kohanimed” I ja II (1996 ja 2000), M. Kahu „Eesti pseudonüümide leksikon” (1991), R. Seppo „Eesti nimeraamat” (1994), M. Lillevälja „Piiblinimede leksikon” (2000), P. Pälli „Maaailma kohanimed” (1999; u 4200 nimeartiklit, kokku ligi 16 000 nimevarianti). Viimast saab kasutada ka Interneti vahendusel (otsida saab maailma maade ja pealinnade nimesid ning ISO maatähiseid). Lisaks pakub autor Internetis näha sõnastiku parandusi ja täiendusi ning süstemaatilise registri ehk kohanimed riikide kaupa.⁹ A. Musta „Eestlaste perekonnaloos allikad” (2. tr 2000) käsitleb muuhulgas eesti perekonnanimede kujunemist ja kohanimed.

Normatiivseid nimeloendeid on ilmunud õigekeelsussõnaraamatute ta-

⁷ Siinsest ülevaatest jäävad välja arvukad oskussõnastikud.

⁸ K. J. Petersoni sõnade sagedussõnastik (lemmade ja sõnede kaupa) on väljas ka Internetis, vt: <http://www.eki.ee/peterson/>.

⁹ Vt: http://www.eki.ee/knab/mkn_ind.htm.

gaosas, samuti kakskeelsete sõnaraamatute, näiteks „Vene-eesti sõnaraamatu” lõpus (1994) ja „Soome-eesti suursõnaraamatus” (2003; valimiku on koostanud P. Päll).

Ajaloolisest leksikoloogiast on ilmunud: J. Mägiste „Estnisches etymologisches Wörterbuch” (1982–1983, Helsingi) ning A. Rauna „Etimoloogiline teatmik” (1982, u 5000 märksõna + viited). EKIs on alustatud etimoloogilise sõnastiku rahvaväljaande tegemist.

• **Andmekogud.** TÜs on Tiit Hennoste juhtimisel loodud suulise kõne korpus. TÜ seminari „Väliseesti keel” (1997) kokkuvõtval arutelul peeti väga vajalikuks luua välismaa eesti keeli ühendav korpus (K. Pajusalu 1998). EKI andmekogude hulgas on süstemaatiline kohanimeandmebaas (72 000 kirjet, sh 32 000 Eesti ja 40 000 välismaa kohanime, kokku u 180 000 nimevarianti), mida kasutatakse ka nimekorralduses.¹⁰ KeeleWebi lehel on Eesti elanike ees- ja perekonnanime sagedusloend (saadud rahvastikuarvestuse andmebaasist 1995. a; u 138 000 perekonnanime, 52 000 eesnime). Võru Instituut on loomas ajaloolise Võrumaa kohanimede andmebaasi (AVKA).¹¹ TÜs on sedeldatud vana kirjakeelt, loodud vana kirjakeele korpus. EKIs on alates 1970ndatest kogutud eesti keele sõnavara etimoloogiakartoteeki: 2002. a seisuga on arvutisse sisestatud u 33 000 kirjet (umbes 2/3 kogumahust).

2.3.2. Sõnad ja grammatika

Sõnad ei ole keeles üksi: grammatikaküsimustega puutub leksikoloogia kokku nii sõnast väljaspool (lausetasandil ehk süntaksis) kui ka sõna sees (sõnamoodustuses ehk leksikaalmorfoloogias). Teatavad süntaktilised lausemallid seostuvad teatavate leksikaalsete üksustega, neid on määratlenud eri teooriad (sõltuvusgrammatika, generatiivgrammatika jpt). Sõnavara puhul räägitakse sõnavara tekkimise grammatilistest viisidest, mille hulka kuuluvad nt püsiühendite moodustumine (T. Ereht 1997: 476) ehk püsivate tahteliste kollokatsioonide teke (Kerge 2002), liitmine ja tuletamine.

Eesti sõnamoodustuses on liitsõnade ja tuletiste leksikaalsemantilisele küljele rohkem tähelepanu pööranud Silvi Vare, kes oma doktoritöös („Nimi- ja omadussõnatuletus tänapäeva eesti kirjakeeles”, 1994) on kirjeldanud ka tuletusliidete tähendusi. Tema seisukoht on, et sõnamoodustus kuulub korraga nii leksikoloogiasse kui ka grammatikasse (Kasik 1999: 266). Henn Saari kasutab oma doktoriväitekirjas („Ein Weg zur Wortgrammatik am Beispiel des Estnischen”, 1997) terminit „sõnagrammatika”, mille sisusse kuuluvad ühtaegu nii muutemorfoloogia kui ka sõnamoodustus. Oma- ja võõrsõnade vahekorra puhul on probleemiks, kuidas laenmorfeemid (ennekõike tüvemorfeemid) eesti keelde sobituvad: H. Saari meelest toimub laenamine mitte niivõrd leksikoniüksuste (s.o valmissõnade), vaid morfeemide kaupa (Saari 1997). Grammatikaliseerumise ja leksikaliseerumise probleemidega tegeleb

¹⁰ Internetis: www.eki.ee/knab/knab.htm.

¹¹ Vt: <http://www.ekk.ee/avka/>.

K. Kerge (2002, vt ka Kerge 1991, 1992, 1996, 1998). Tema magistritöö („Oleviku kesksõna ja temaga võrreldavad struktuurid. Vormimoodustus, sõnamoodustus, leksikon”, 1998) käsitleb *v*-kesksõna verbilisust ja adjektiivilisust. M. Tiits on kirjeldanud ainsus- ja mitmussõnu (Tiits 1983) ning seisundisõnu (Tiits 1982), sõnavaraõpetuse klassikasse kuulub H. Rätsepa artikkel eesti sõnatüvede tuletuskoormusest (Rätsep 1986). Semantika ja grammatika vahekordadest on varem kirjutanud Jaan Kaplinski (1968).

Grammatiliste sõnadega (ehk funktsioonisõnadega) tegeleb R. Pajusalu doktoritöö („Deiktikud eesti keeles”, 1999), kus uuritakse pronomeneid *see* ja *tema*. Väitekirjas on palju empiirilist ainekku, kirjakeelsete näidete kõrval on võrdlusena kasutatud soome, vene ja võru keele näiteid. Külli Habicht on magistritöös „*us*-liiteliste abstraktnimisõnade areng eesti kirjakeeles” (1995) jälginud selle olulise sõnakategooria kulgu. Diplomitöö tasemel on viimasel ajal tehtud sedalaadi töid, milles saavad kokku sõna ja grammatika, päris hulganisti nii TÜs kui ka TPÜs, aga selgesti on märgata huvi uurida just teatavat allkeelt, mitte kesket kirjakeelt. On tehtud ka võrdlevaid töid (vt 2.3.5. Sõnad ja teised keeled (kontrastiivne leksikoloogia)).

Kunagi on R. Karelson hinnanud süntaksiprobleeme seletussõnaraamatu seisukohalt teisejärguliseks, mida eraldi kajastada pole seletussõnaraamatu ülesanne (Karelson 1977). E. Raiet kirjutab, kuidas adverbistunud sõnavormid otsustati omal ajal jätta paradigma alla, s.t allmärksõna staatuse nende aluseks oleva noomeni artiklis (Raiet 1983). Tänapäevaks on olukord tubliski muutunud. Just arvuti kasutamine sõnastike koostamisel ja lingvistikas üldse on oluliselt suurendanud grammatika tähtsust leksikograafias. Grammatikaküsimusi puudutasid paljud esinejad ka viimasel leksikograafiakongressil (Euralex 2002, Kopenhaagen). Vaatluse all oli eelkõige süntaks (valents ehk grammatilised kollokatsioonid) ja sõnamoodustus. Rohkesti oli juttu ka korpusse süntaktilisest ja morfoloogilisest analüüsist, et keeletöötuse võimalusi maksimaalselt ära kasutada leksikograafia huvides.

• **Sõnaraamatud.** Õigekeelsussõnaraamatute põhiline ülesanne on kinnitada kirjakeelt. Eesti kirjakeel on eri aegadel olnud rohkem või vähem ebakindlas või ohustatud positsioonis, eesti keelekasutust on püütud toetada kord rangemalt, kord leebemalt. Peale selle on eesti õigekeelsussõnaraamatud (ka pärast vormisõnastiku ilmumist) täitnud morfoloogiasõnastiku rolli (rohkem või vähem morfoloogilist infot sisaldavad teisedki üldkeele sõnaraamatud).

Eesti õigekeelsussõnaraamatute traditsioon on pikk, seda alustab „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat” (1918, 20 000 märksõna). Edasi on ilmunud: „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat” (1925–1937, toim. J. V. Veski, lõpetas E. Muuk, u 130 000 märksõna), E. Muugi rahvaraamatuna levinud „Väike õigekeelsus-sõnaraamat” (1933). 1940ndate lõpul kandus leksikoloogiline töö täielikult Keele ja Kirjanduse Instituudi sõnaraamatute sektorisse. Instituudi väljaannetena ilmusid: „Väike õigekeelsuse sõnaraamat” (1953, toim. E. Nurm, E. Raiet, M. Kindlam; u 36 000 märksõna), „Õigekeelsuse sõnaraamat” (1960, toim. E. Nurm, E. Raiet, M. Kindlam; u 100 000 märksõna)

ja „Õigekeelsussõnaraamat” (1976, toim. E. Raiet, R. Kull; u 115 000 märksõna) koos oma paljude trükkidega. Ülevaate neist sõnaraamatutest on teinud T. Ereli (2002a: 203–223).

1980ndatel sõnastas H. Saari uut tüüpi keelekorraldussõnaraamatu põhimõtted, uue sõnaraamatu koostamine algas Keele ja Kirjanduse Instituudis 1987. a. 1999. a ilmunud „Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999” (toim. T. Ereli) esindab eesti keelekorraldusteooria ja -praktika uusimat taset. Sõnaraamatust räägib T. Ereli samanimeline artikkel (T. Ereli 1999): 1) sõnaraamat on tänapäeva keele (s.t 1990ndate) sõnaraamat; sisse on tahetud võtta see osa sõnavarast, mida toimetajad on pidanud põhiliseks. Märksõnu on märksa vähem kui 1976. a ÕSis, aga see on petlik: tuletised ja liitsõnad ei ole tihtilugu omaette artiklit saanud, vaid paiknevad näiteainesena artikli sees (Ü. Viksi andmetel on ÕSis nt kokku üle 50 000 liitsõna). Sõnavalikus on paljuski toetunud „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatule”; 2) sõnaraamat on kirjakeele sõnaraamat, murdekeelt hõlmab palju vähem kui seletussõnaraamat; 3) kõige olulisem on, et see on keelekorraldussõnaraamat, mis suunab ja soovitab. Sõnaraamatu taotlusi käsitleb ka T. Ereli teine artikkel „Uus normatiivne kirjakeele sõnaraamat” (T. Ereli 2001).

1976. a „Õigekeelsussõnaraamatule” toetub Ü. Viksi koostatud „Väike vormisõnastik” (1992), mis on esimene eesti keele spetsiaalne morfoloogiasõnastik (sisaldab u 36 000 märksõna ja u 9000 viidet). Vormisõnastik püüab kajastada kõiki sõnade vormiküljega seotud nähtusi (kaasatud on ka hilisemad normimuudatused), vormisõnastikule toetuvad omakorda eesti keele automaatsed morfoloogiasüsteemid (nii EKI kui ka Filosoofi oma).

1960. a ÕSi materjalil põhineb ka esimene eesti keele pöördõnaraamat, üle 100 000 sõna sisaldav R. Hinderlingi „Rückläufiges estnisches Wörterbuch I” (1975, sellest on lähemalt kirjutanud Viks 1977), 1976. a ÕSile toetub Rowley ja Hitzembergeri pöördõnastik (1979). Ü. Viksi „Väikese vormisõnastiku” lisana on pöördjärjestuses ära toodud eesti sõnaloendid muutüüpide kaupa.

Grammatikasõnastik on ka S. Vare koostatav sõnamoodustussõnaraamat ehk sõnaperesõnastik, mille ülesehitus põhineb sõnavara süsteemsel iseloomul: üht ja sama juurmorfeemi sisaldavad sõnad esitatakse sõnaperede kaupa (Vare 2002). Sõnade tähendusseos on tänapäevakeeles tajutav. Sõnapered on üles ehitatud sõnamoodustusparadigma põhimõttel, arvestades vahe-tuid moodustussuhteid (tuletus, liitmine jm), ühtaegu nii tähendust kui ka vormi. S. Vare kinnitusele on niisugune sõnaperesõnastik harv sõnaraamatu-tüüp, viiteid on ta leidnud vaid kahele sõnastikule: vene keeles A. Tihhonovilt (1985) ja saksa keeles G. Augstilt (1998).

Ü. Viksi on järjekindlalt köitnud sõnade ja muutegrammatika vahetõtt (üldkeele) sõnaraamatus: kas, kus, kui palju ja kuidas grammatilist infot sõnastikes esitada. Üldsõnastikes võivad grammatilised andmed iseenesest olla sekundaarse tähtsusega, kuid grammatika esitamist ei saa vältida morfoloogiarohkete keelte puhul (nagu eesti). EKI morfoloogiasüsteemi abil saab tavaliste sõnastike sõnartiklitesse automaatselt lisada eesti grammatilise info

(olenevalt sõnaraamatust kas märksõnale või vastele), kusjuures potentsiaalse kasutajana on EKIs silmas peetud ikka nõudlikumat sihtrühma. Seni on niisugust moodust kasutatud „Eesti-vene sõnaraamatu” (1. kd 1997, 2. kd 2000, 3. kd ilmumas 2003), „Norra-eesti eesti-norra sõnaraamatu” (1998) ja „Norra taskusõnastiku” (1999) puhul (Viks 2000). Hoopis uudne on grammatikaesitus „Soome-eesti suursõnaraamatus” (2003): sõnaartiklis vastete järel on grammatilist infot minimaalselt, vastete muutmisandmete esitamiseks on koostatud eraldi lisana morfoloogiasõnastik (arvesse on võetud ainult ühesõnalised vasted). Sõnaartiklis on märgitud liitsõnapiir(id) ja homonüümieristus. Liitsõnapiir hõlbustab liitsõna leidmist morfoloogiasõnastikus: üles tuleb otsida liitsõna viimane komponent (nt *tuba*), mille artiklis on näidatud ka liitsõna algusosa (nt *laste*). Homonüümieristuseks on sõnaartiklis tavaliselt üks muutevormidest (*ehe* <*eheda*> või *ehe* <*ehte*>).¹²

2.3.3. Sõnad ja tähendus

Leksikaalsete üksuste tähenduse analüüs on sõnavara uurimise ja leksikograafia üks kõige kesksemaid osi. Tänapäeval ollakse üldiselt ühel meelel, et teoreetiline lingvistika (eriti semantika) peaks pakkuma ka leksikoloogias erinevaid vaateid keelele ja sõna tähendusele ning olema lingvistilise info esitamise aluseks sõnaraamatus. Vahendustööd teoreetilise lingvisti ja leksikograafi vahel peaks tegema metaleksikograaf, veel parem, kui üks isik oleks ühtaegu nii lingvist, leksikograaf kui ka arvutispetsialist (Langemets 2002a). Tähendusele on võimalik läheneda mitut moodi. Strukturalistlik teooria vaatab lekseemidevahelisi suhteid ühe ja sama keele üksuste vahel: uuritakse leksikaalseid üksusi, mis katavad teatavaid tähendusvälju, polüseemiat ja homonüümiat, süntagmaatilisi suhteid (s.t kollokatsioone, vt 2.3.4. Sõnad ja teised sõnad) ja paradigmaatilisi suhteid (sünonüüme, hüponüüme jt loogikalistel tehetal põhinevaid leksikaalseid suhteid), tehakse komponentaalüüsi. Moodsamatest teooriatest võib nimetada A. Wierzbicka arendatavat loomulikku semantilist metakeelt, C. Fillmore'i freimiteooriat, prototüüpide teooriat, kognitiivset lingvistikat jt.

Enim on Eestis semantikaga tegelnud Haldur Õim (1974 ilmus tema raamat „Semantika”). Nii H. Õimu doktoritöö („Semantika ja keele mõistmise teooria. Eesti keele direktiivse suhtluse sõnavara ja tekstide analüüs”, 1983) kui ka tema 1980ndate artiklid viitavad paradigmapuhetusele ja vajadusele üle minna kognitiivsele keeleuurimisele (Koit 2002: 67). Tänapäeval peetaksegi kognitiivset lingvistikat keeleteaduses „kui mitte valdavaks, siis kõige diskuteeritavamaks teoreetiliseks vaatenurgaks” (Tragel jt 2000). Kognitiivse lähenemise aluseks on arusaam, et keeles peituvad tähendused sõltuvad inimese tunnetusest ja üldisest mõistestuse ehk mõistemoodustuse võimetest (varasem, loogikast lähtuv semantika pidas tähenduse determineerijaks reaalsust väljaspool inimest). Kognitivistide uurimiseelistus on loomulikult metafoor, veel arutatakse sagedamini polüseemia ja grammatikaliseerumise

¹² Info on pärit sõnaraamatu eessõnast.

üle (Tragel jt 2000: 265–267). Kognitivistid uurivad muuhulgas üksipulgi üksikuid sõnu (ingl *case study*), eriti huvitavad neid sõnad, mida liigitatakse sünkroonilise tarvitusulatuse järgi keele põhisõnadeks (ja mittepõhisõnadeks), aga ka nt kaassõnad. Kui palju on see seotud leksikoloogiaga, ei oska keegi täpselt öelda – lihtsalt et vaadeldakse sõnu. On siiski juba kuulda kognitiivsele lingvistikale toetumisest sõnaraamatu puhul: väidetavasti on inglise seletussõnaraamat „New Oxford Dictionary of English” (Oxford University Press, 2001) püüdnud vähendada märksõna tähenduste arvu tuumtähenduse mõiste abil: tuumtähendus (kognitiivistikas) on keskne ja tüüpiline tähendus (mis aga ei pruugi olla kõige sagedasem).

Kognitiivlingvistilist ja pragmaatilist suunda esindab ETFi grant „Eesti keele põhisõnavara operaatorite analüüs” (2000–2003; juht R. Pajusalu). Põhisõnavara operaatorite all mõeldakse keele sagedamaid ja samas skemaatilise tähendusega sõnu (Veismann jt 2002), ainestik põhineb eelkõige nii kirjaliku kui suulise keele korpustel. Siiani on käsitletud pronomeneid (R. Pajusalu 1999, 2000), tuumverbidest sõnu *andma* (Tragel 2000), *saama*, *võima* jm (Tragel 2001a, 2001b), *seisma* (R. Pajusalu 2001a, 2001b), ajasõnu (Veismann 2001), käsil on kogusesõnade kirjeldus.¹³ Põhisõnavara olemust ja eesti baassõnastikke on analüüsinud ka U. Sutrop (2000). Kognitiivset lähenemist on kasutatatud veel sõnavarakihvide uurimises (Sutrop 2002, Vainik 2002, vt 2.3.1. Sõnavarakihid), vanasõnade ja metafooride uurimises (Krikmann 2002), samuti üksiksõnade semantilises analüüsis (H. Õim 2001, A. Õim 2001b, A. Õim 2002a). Eesti keele mentaalset maailmapilti on analüüsinud H. Õim (1997).

Mõnel määral on uuritud leksikaalseid (semantilisi) suhteid. Sünonüümide paljusid semantilisi erinevusi ja sünonüümide semantilist, leksikaalset ja süntaktilist seostumist on analüüsinud A. Õim (2002b), antonüümiasuhteid on kirjeldanud Joel Sang (kandidaaditöö „Eitus eesti keeles”, 1983; Sang 1979, 1983). Formaalse semantika vahenditega on eesti eitusalteid sõnu analüüsinud Leho Paldre (magistritöö „Eitustundlikud üksused eesti keeles”, 1998): eitusaltid sõnad (*iialgi*, *mikski*, *üldsegi*, *sugugi*, *kuigi* jt) saavad esineda vaid eitavat konteksti loovate üksuste (*mitte*, *harva*, *ilma et*, *ebatõenäoline*, *keelduma*) ulatuses. TÕS tehakse alates 1990ndate keskpaigast WordNeti tüüpi semantilist analüüsi, kaitstud on mitu magistritööd: Heili Orava „Eesti keele direktiivverbide semantilise välja struktuur tesaurusena” (1998), Kadri Videri „Sagedasemad eesti verbid semantilises andmebaasis” (1999). Uurimistöö on olnud tihedalt seotud semantilise andmebaasi enda koostamisega.

Polüseemiast on tehtud üks kandidaaditöö kontrastiivsete sõnaraamatute semantilisest struktuurist (A. Õim, vt 2.3.5. Sõnad ja teised keeled (kontrastiivne leksikoloogia)). Homonüümias on ilmunud mõned üksikud kirjutised: sellest on kirjutanud Helgi Vihma (1964, 1965), Oleg Mutt on vaadeldud nimi- ja omadussõnade homonüümiat (Jõgi 1976). Vormihomonüümia uurimine ei kuulu siinsesse teemasse.

Küllalt põhjalikult on käsitletud mitmeid keskseid tähendusvälju eesti

¹³ Info pärineb Renate Pajusalult.

keeles: uuritud on värvi-, maitse-, temperatuuri- ja lõhnasõnu, samuti emotsioonisõnu. Meeltega seotud sõnavarast eesti keeles kaitses 1998. a Konstanzis doktoritöö U. Sutrop („The Vocabulary of Sense Perception in Estonian: Typology, History, and Cognition” – Sutrop 2002).

Värvisõnavara on lausa populaarne (varem on sellest kirjutanud M. Liiv, L. Rannut, T. Jaago (Roll), A. Õim (1981) jt): U. Sutropilt on ilmunud artiklid eesti keele põhivärvinimedest (Sutrop 1995) ja eesti keele värvussõnavara arengust (Sutrop 1996), V. Sarapik analüüsib statistiliselt 1990ndate proosatekste (elektrooniline arhiiv ja korpused) ja varasemaid trükitekste (Sarapik 2001). Doktoritöö eesti murrete värvinimetustest kaitses 2001. a Vilja Oja („Linguistic Studies of Estonian Colour Terminology”), kes uurib küll põhiliselt rahvakeelset värvisõnavara, aga sealhulgas tegeleb ka murrete ja kirjakeele sõnade võrdluse ning optimaalse semantilise määratlemisega (leksikograafia tarbeks) (Oja 1997, 1998, 2000, 2002 jm).

Maitsenimetusi ja lõhnasõnu on uurinud U. Sutrop (vastavalt 1998, 2001). Lõhnasõnavara analüüs põhineb (empiirilise) nimetamiskatse materjalil (80 inimest nimetasid, mida nad ninaga tunnevad), ainus neutraalne põhisõna tänapäevakeeles on *lõhn* (varem oli selleks *hais*), esile tulevad veel *hais*, *aroom* ja *lehk* (Sutrop 2001).

Eestlaste emotsioonisõnavara on nimetamiskatsel põhineva meetodiga uurinud Ene Vainik (magistritöö „Eestlaste emotsioonisõnavara”, 2001; Vainik 2002). Kognitiivse esilduvusindeksi järgi on eestlaste emotsioonide põhiniimetused: *viha*, *armastus*, *rõõm* ja *kurbus*. Emotsioone on portreeterinud H. Õim (1999), emotsionaalset sõnavara tõlkesõnaraamatus on kirjeldanud A. Õim (1981). TÜs on tehtud diplomitöö eesti keele tundeverbidest (I. Toluk, 2002, juh R. Kasik), negatiivse tähendusega ekspressiividest eesti keeles (A. Jõgi, 1992, juh H. Õim). Kaitsstud on magistriuurimus konnotatsioonist eesti keeles (P. Voll, juh E. Veldi) – E. Raiet ongi omal ajal kurtnud, kui keeruline on sõnaraamatus panna stiilimärgendeid ja seletada tähendusülekandeid (Raiet 1983).

Kehaosi tähistavate sõnade semantikat on doktoritöö tasemel uuritud ka kontrastiivselt (vt 2.3.5. Sõnad ja teised keeled (kontrastiivne leksikoloogia)).

Diplomitöodes on viimasel ajal uuritud eesti keele tajuverbe, nende tähendusallikaid ja tähendusmuutusi (T. Born, 1995, juh H. Õim), kehaosade semantikat eesti keeles (M. Ainso, 1991, juh H. Õim), iseloomujooni tähistavate sõnade semantilisi tüüpe eesti keeles (A. Hussar, 1991, juh H. Õim) jm.

Onomatopoeetilistest verbidest kaitses 1968. a kandidaaditöö Valve Värvi (Põlma-Kullus) („Onomatopoeetilised verbid eesti kirjakeeles”), eesti-inglise kõrvutatavat onomatopoeetikat on uurinud Enn Veldi (vt 2.3.5. Sõnad ja teised keeled (kontrastiivne leksikoloogia)). Süstemaatilisel onomatopoeetilis-deskriptiivsele sõnavarale tähelepanu pühendanud J. Mägiste oma etimoloogiasõnaraamatus (Viitso 1984).

• **Sõnaraamatud.** Eksiilis ilmunud A. Saareste „Eesti keele mõisteline sõ-

naraamat” I–IV (Stockholm, 1958–1963, indeks 1979) on kuni viimase ajani olnud suurim ükskeelne eesti sõnade tähendustega tegelev sõnaraamat. Mõisteline sõnaraamat (ehk tesaurus) näitab sõnade semantilisi seoseid: märksõnaks on mõisterühma nimi (pealkiri), mille alla on koondatud kõik sõnad ja väljendid, mis selle mõistega on seotud (sünonüümid jpm). Sõnade ja väljendite iseloomustamiseks on antud: seletusi, murdelise leviku andmeid, natuke grammatikat, lausenäiteid, liitsõnu, vahel ka pilte. H. Õimu arvates hakkab mõistelise sõnaraamatu mõju Eesti keeleteadusele alles ilmne, eriti kui seda õnnestuks elektroonilises versioonis üldkättesaadavaks teha (H. Õim 2000: 471). Praegu saab vabalt kasutada üksnes mõistelise sõnaraamatu indeksit, mille Interneti-versioon tehti EKIs.¹⁴ A. Saareste indeksi aadressividele on elektroonilises variandis lisatud mõisterühmade nimetused (pealkirjad).

Eestis, tollases Keele ja Kirjanduse Instituudis algatas tänapäeva kirjakeele seletussõnaraamatu koostamise mõtte Ernst Nurm, koostamist alustati, kui kirjakeele sedelkogus oli koos miljon sõnasedelit (1960–1961). Esimene „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” vihik ilmus 1988. a ja seni viimane, 22. vihik (*–tundlus*) 2002. a – kokku on nõnda uuritud ja seletatud juba u 120 000 eesti sõna tähendust. Kogu sõnaraamatu valmismahd on 27 vihikut (+ 1 uute sõnade täiendusvihik), kokku umbes 150 000 märksõna. Seletussõnaraamatu probleeme on aja jooksul käsitlenud E. Nurm (1983), E. Raiet (1976, 1983), I. Kont (1968, koos A. Pikamäega 1962), M. Mäger (1971), R. Karelson (1972, 1977, 1990, 1991, 1997, 1999), M. Langemets (1993). Vähesel määral kajastavad sõnade tähendust ka eesti õigekeelsussõnaraamatud.

Ilmunud on ka mõned leksikaalseid suhteid kirjeldavad sõnastikud: A. Õimu „Sünonüümisõnastik” (1991) ja Kanadas välja antud P. Saagpaku „Sünonüümisõnastik” (1992), A. Õimu „Antonüümisõnastik” (1995).

Eesti keele baassõnastikest on ilmunud R. Raagi „Estniskt basordförråd / Basic Estonian vocabulary” (1987, Uppsala), „Eesti keele baassõnastik” (1988; koostanud H. Pärn, L. Simm), M. Eha „800 sõna: üheksa keele baassõnastik” (1993). 1000 sõnast koosneva eesti keele baassõnastiku on koostanud W. Veenker (1992).

• **Andmekogud.** TÜ arvutilingvistika töörühmas luuakse eelmainitud sõnaraamatutele toetudes eesti keele tesaurust ehk semantilist arvutisõnastikku (konkreetselt eeskujuks EuroWordNet). Leksikaalseid (täistähenduslikke) üksusi seovad semantilises andmebaasis leksikaalsed (semantilised) suhted, andmebaasi elementaariosake on sünonüümirida ehk sünohulk (Vider jt 2000). 2002. a on tesauruses u 10 000 sünohulka: põhiliselt substantiivi- (66%) ja verbimõisteid (27%), natuke ka adjektiive (2,6%) ja pärisnimesid (4,4%) (Muischnek, Orav 2002). Tesauruse loomist on toetanud ETFi grant „Eesti keele semantilise andmebaasi (tesauruse) koostamine” (1996–1999, juht H.

¹⁴ Vt: <http://www.eki.ee/dict/saareste/>.

Õim).

Alates 1955. aastast on EKIs kogutud eesti kirjakeele sõnavara arhiivi: 2002. a seisuga on XX sajandi kirjakeele arhiivis kokku u 4,2 mln sõnasedelit. Praeguseks on sedelite kogumistöö lõpetatud, sest kasutusele on tulnud uued andmekogud – lingvistilised tekstikorpused ja muud elektroonilised tekstid.

TÜ kirjakeele korpuses (TÜKK; loodud 1990ndate algul) on kokku 6 mln tekstisõna (1 mln 1980ndatest pluss kuni 0,5 mln igast kümnendist vahemikus 1890–1990). Tegemisel on aga uue põlvkonna korpus planeeritud mahuga 100 mln sõna. EKI tekstikorpus (mis on märgendamata ja tasakaalustamata; loodud samuti 1990ndate algul) sisaldab tänaseks üle 10 mln tekstisõna. TÜ suulise kõne korpuse (kokku u 0,4 mln tekstisõna)¹⁵ on mõeldud koguda eri tüüpi, maksimaalselt autentsetest situatsioonidest pärit suulist kõnet (nt argisuhtlus, avalik suhtlus jm).

2.3.4. Sõnad ja teised sõnad (kollokatsioonid, püsiühendid)

Kollokatsioonide teema on viimasel ajal väga aktuaalne, tugevasti on see seotud korpuslingvistikaga (kõige enne märgati kollokatsioone keeleõppes ja kakskeelses leksikograafias). Leksikoloogiaga seoses räägitakse esilduvusest, eelkõige leksikograafilisest, mitte matemaatilisest esilduvusest. See tähendab, et püütakse lingvistiliselt pisut objektiivsemalt kui pelgalt sageduse järgi hinnata sõnade kaalu keele struktuuris ja joonistada välja sõnade leksi-kaalne profiil ehk sõnade esilduvad kollokaadid.

Leksikaalseks kollokatsiooniks peetakse harilikult kahe täistähendusliku lekseemi kombinatsiooni, kus ühe lekseemi valik sõltub otseselt teisest või on teise poolt kitsendatud. (Mõned uurijad annavad kollokatsioonile laiemat tähendust: igasugune kahe sõna kombineerumine tekstis.) Kollokatsioonide probleem on eriti oluline kontrastiivuuringutes (tõlkesõnaraamatutes). Väga lähedalt on kollokatsioonide mõistega seotud liigendamata mitmesõnalised püsiväljendid ehk fraseologismid, tihti neid ei eristatagi. Üldsõnaraamatute probleem on kombinatsioonide leksikograafiline esitus (asukoht makrostruktuuris, vormistus jm).

Eesti keele väljendverbe (nt *tähele panema*) on käsitlenud H. Rätsep, kelle sõnusti kuulub väljendverbide temaatika küll süntaksisse, sest tegemist on liigendamata üksuste süntaktiliste ja semantiliste nähtustega (Rätsep 1973). Eesti paarissõnu on oma diplomitöös uurinud M. Väljataga (1992, juh T. Hennoste).

Fraseoloogiaga on tegelnud või tegeleb õige mitu tippasjatundjat. Fraseologismide etimoloogiat, geneesi ja laenusuhete küsimusi, samuti püsiva sõnaühendi olemust on uurinud Feliks Vakk (kandidaaditöö „Somaatilist fraseoloogiat kaasaja eesti kirjakeeles”, 1964). Uurimistöö põhjal andis F. Vakk välja raamatu „Suured ninad mürdsid päid...” (1970), käsitlenud on ta ka fraseoloogilise ülekande tüüpe (Vakk 1974). Eesti vanasõnade, mõistatuste, naljandite, kõnekäändude jt lühivormide süstematiseerimist on nakatava in-

¹⁵ Vt: <http://sys130.psych.ut.ee/~linds/>.

nuga juhtinud Arvo Krikmann. Vanadest sõnastikest ja grammatikatest (Stahlist Helleni) on A. Krikmann välja otsinud viimase kui ühe väljendi ja sõna, kust „õhkub mingitki elusa eesti keele hingust: fraseologismid, metafoorsed terminid ning verbaalühendid jms” (Krikmann 1986). Maksimaalsuse ja minimaalsuse väljendamist eesti püsiühendites on käsitlenud H. Metslang (1997).

Fraseoloogiliste isikunimetuste struktuuri, kujundisemantika tekkimist ja troobimehhanismi on uurinud A. Õim (2001a). Fraseoloogia üldkäsitluslike probleeme on vaadelnud Anneli Baran (magistritöö „Eesti keele fraseoloogia põhijoontest ja struktuurist”, 1999). Võrdlust kui üht fraseoloogia struktuuritüüpi on süntaktiliselt ja semantiliselt analüüsinud Katre Õim (magistritöö „Eesti võrdluste struktuur. Võrdlus kui keeleüksus, võrdluse struktuuritüübid, võrdlus kui semantilis-süntaktiline kategooria”, 1997 – K. Õim 2000). Fraseoloogiaküsimuste uurimist toetab ETFi grant „Fraseologism *versus* kõnekäänd *versus* Troop” (2001–2004, juht A. Õim).

Tugevasti on fraseoloogia esindatud kontrastiivuuringutes, fraseoloogiaalased ülikooli lõputööd on tehtud üldiselt kontrastiivse uuringuna (vt 2.3.5. Sõnad ja teised keeled (kontrastiivne leksikoloogia)).

• **Sõnaraamatud.** A. Õimult on ilmunud: „Fraseoloogiasõnaraamat” (1993; sisaldab 6500 püsiväljendit), „Väljendiraamat” (1998; üheskoos on esitatud ligi 7000, põhiliselt „Fraseoloogiasõnaraamatust” ja „Sünontüümisõnastikust” pärit mõisteliselt korrastatud väljendit). Kontrastiivsete fraseoloogiasõnaraamatute kohta vt 2.3.5. Sõnad ja teised keeled (kontrastiivne leksikoloogia). Ühtki spetsiaalset eesti kollokatsioonide sõnaraamatut pole seni ilmunud.

• **Andmekogud.** TÜ arvutilingvistika uurimisrühmas on käivitunud püsiühendite andmebaasi loomine. Püsiühendiks kvalifitseeritakse kõik ühenda- ja väljendverbid, fraseologismid (nt *pole viga*), populaarsed tsitaadid (nt *hapud viinamarjad*), mitmesõnalised terminid (nt *avalik arvamus*) või lihtsalt sageli koos kasutatavad sõnad (nt *siin ja seal*).¹⁶ Artiklis „Püsiühendite leidmine suurtest tekstikorpustest” (rakenduslingvistika kogumikus 2003) kirjeldavad H-J. Kaalep ja K. Muischnek perifrastiliste verbide tuvastamist spetsiaalse tarkvara toel: tulemuseks on 16 600 perifrastilisest verbist koosnev leksikon. Püsiühendite andmebaasi koostamist rahastab ETFi grant „Püsiväljendite andmebaas” (2000–2002, juht H-J. Kaalep).

Kirjandusmuuseumi varadest on võrguversioonina kasutatav eesti ütluste andmebaas (sisaldab vanasõnu, kõnekäände, fraseologisme jpm), naljandikartoteek jm.¹⁷ Loomisel on mõistatuste arvutipank. Koostatud on kõnekäändude andmebaas (u 130 000 kirjet).

¹⁶ Vt: <http://www.cl.ut.ee/ee/ressursid/pysiyhendid.html>.

¹⁷ Vt: <http://haldjas.folklore.ee/rl/>.

2.3.5. Sõnad ja teised keeled (kontrastiivne leksikoloogia)

Kontrastiivsed ehk kõrvutatavad uuringud püüavad ühe kirjeldusmeetodi abil selgitada välja kahe või enama keele sarnasused ja erinevused keelenähtuste kaupa (foneemid, morfeemid, sõnad, grammatilised nähtused, tekstitüübid jms), olenemata sellest, kas tegemist on sugulaskeeltega või mitte. Tulemusi kasutatakse osalt keeletüpoloogilistes uuringutes (enamasti uuritakse küll suuremat hulka kui kaht keelt), aga põhiliselt on kontrastiivuuringul praktiline väärtus: erinevusi-sarnasusi kasutatakse keeleõppes ning (kakskeelses) leksikograafias.

Sõnavara kontrastiivuuringuid on Eestis tehtud enamjaolt ülikoolide teiste keelte õppetoolides – kõige esinduslikumalt TÜs, aga ka TPÜs.¹⁸ Eesti-vene kõrvutatavate uuringutega on tegeldud ka EKIs. Lahutamatu on kontrastiivne uurimine seotud akadeemiliste alussõnaraamatute koostamisega: XX sajandi kõik tähtsamad (algupärased) kakskeelsed sõnaraamatud on koostatud (või on koostamisel) kas TÜ vastava keele õppetooli juures või EKIs.

Eesti ja germaani keeled. TÜ germanistika õppetoolis on õppejõu ametit pidanud mitu silmapaistvat kontrastiivlingvistika esindajat. XIX–XX sajandi vahetusel töötas TÜs W. Schlüter, kes muuhulgas uuris saksa laene eesti keeles ja juhtis tähelepanu sellele, et saksa keele mõju ei avaldu üksnes sõnatasandil, vaid hõlmab kogu keelt (Vogelberg 2002). Sõjaeelsel ajal tõusis esikohale anglistika ja J. Silveti tegevus. Eesti-inglise võrdlevat uurimist on arendanud H. Liiv, saksa keelekontakte (Lõuna-Eesti) toponüümikas uuris 1970ndatel K. Uustalu. Eesti-inglise onomatotoopide kõrvutamist, klassifitseerimist ja fonosemantikat on uurinud E. Veldi (kandidaaditöö „Inglise-eesti onomatopoeetilised paralleelid”, 1988), hiljem on ta keskendunud kõrvutatava onomatopöa leksikograafilistele aspektidele (Veldi 1999). Sõnavarastatistika traditsiooni jätkab õppetoolis A. Arold, kes on ühendanud selle võrdleva sõnauurimisega: tema sõnamoodustusalaane doktoritöö käsitleb inimest kirjeldavaid adjektiive saksa ja eesti keeles („Kontrastive Analyse der Wortbildungsmuster im Deutschen und im Estnischen (am Beispiel der Aussehensadjektive)”, 2000). TPÜs on eesti-saksa kõrvutatavat uurimist arendanud H. Ridali, kes on uurinud saksa eesliiteliste verbide semantikat (magistritöö „Zur Semstruktur deutscher be-, er- und ver-Verben: zu einigen Möglichkeiten ihrer Wiedergabe im Estnischen”, 1993).

TÜ germanistika õppetooli võrdlevate sõnauuringute sildi all tulevad tegelikult välja arvukad väikesed oskussõnastikud, mille kõigi eest on saadud ka magistrikraad (sks *Magisterprojekt*) – aastail 2000–2002 vähemasti paar-kümmend, näiteks turismisõnastik, erialasõnastik õmblusvabrikule Sangar, pesumasina varuosade sõnastik, veinisõnastik, oskussõnastik Tallinna Kaubamajale, Eesti erakondade sõnavara, söödavad taimed-kalad-mereannid jms. Juhendanud on neid töid Karl Lepa, Anne Arold ja Enn Veldi. Ühes magistritöös tehakse siiski ka kõrvutatavat semantilist analüüsi (A. Silk, „Kontrastive

¹⁸ Infot olen saanud TPÜst Jaan Õispuult ja Angelina Tšaikovskajalt, TÜst Anu Nurgalt.

semantische Analyse polysemer Verben am Beispiel von *führen* und *juhtima*”, 2002).

Rootsi-eesti keelesuhteid on enim uurinud Raimo Raag Uppsala ülikoolis (doktoritöö „Lexical Characteristics in Swedish Estonian”, 1982; Raag 1981, 1983, 1994), samuti S. Ö. Ohlsson Tartu ülikoolis töötades (Ohlsson 1999).

Eesti ja romaani keeled. TÜ romanistika õppetoolis kaitses 1998. a eesti, soome ja prantsuse keele enuntsiatiivpartiklitest doktoritöö Tiiu Grünthal-Robert (Grünthal-Robert 2000). Kõrvutavalt on adverbiteletisi uurinud Ada Ruttik (magistritöö „Les derives adverbiaux en français et en estonien et leur traduction litteraire dans les deux langues”, 2000).

Eesti ja vene keel. TÜ slavistika õppetooli kuulus 1930ndatel leksikograaf Peeter Arumaa, kes osales esimese põhjaliku vene-eesti sõnaraamatu koostamises. 1990ndatest alates juhib eesti ja vene keele kontrastiivseid grammatikauuringuid Irina Külmoja. Väljaspool TÜd on eesti-vene kontrastiiv-uuringutega tegeldud EKIs, kus 1960–1970ndatel oli üheks töösuunaks kõrvutatav leksikoloogia: fraseoloogiat uuris silmapaistev teoreetik A. Reitsak, tõlkesõnaraamatu probleeme käsitlesid H. Leemets, A. Öim, A. Romet. 1980ndatel kaitsesid kõrvutatavast leksikoloogiast kandidaadikraadi A. Öim („Sõnade semantilisest struktuurist tõlkesõnaraamatutes”, 1981), Anne Romet („Fraseologismide leksikograafilisest kirjeldusest kakskeelsetes fraseoloogia sõnaraamatutes”, 1983), Hele Pärn („Ainsuslikud nimisõnad vene ja eesti keeles”, 1987), Helga Laasi („Ühiskondlik-poliitilisest sõnavarast”, 1985). Uuemal ajal on TÜs kõrvutatava fraseoloogiaga tegelnud Eda Vaigla (Vaigla 1994). Kontrastiivseid diplomitöid tehakse ülikoolides ka eesti keele kui võõrkeele õppetoolides, teemadest on teistest kõitvam fraseoloogia.

Eesti ja soome keel. Soome-eesti kontrastiiv-uuringud kerkisid päevakorraks 1980ndatel tänu Soome ülikoolides töötavate eesti keele lektorite regulaarsetele kooskäimistele (esimene toimus 1983). Seminarittekannete põhjal on välja antud „Lähivertailuja”-nimelisi artiklikogumikke (kokku 12, viimane ilmus 2002), kus põhiliselt käsitletakse grammatikaküsimusi, aga ka praktilist keeleõpetust. Seal on ka mõned sõnavara uurimused, näiteks mitmussõnadest (Palo 2002), eesti sõnavara võõrmõjudest (Kingisepp 1994), ühtelangevustest eesti ja soome keele 20 kõige tavalisema sõna hulgas (Künnap 1989) jm. Eesti-soome onomatopoeetilis-deskriptiivseid sõnu tõlkesõnaraamatus on varem uurinud A-R. Hausenberg.

Kehaosi tähistavate eesti ja soome sõnade grammatikaliseerumisest kaitses 2001. a Turu Ülikoolis doktoritöö Krista Ojutkangas („Ruumiinosannimien kieliopillistuminen suomessa ja virossa”, 2001), uurimuse teoreetiliseks aluseks on kognitiivne lingvistika.

Alates 1970ndatest (pausiga 1990ndatel) on EKI ja Kodumaa Keelte Uurimiskeskus (Kotus, Helsinki) korraldanud ühiseid leksikograafiaseminare,

millel arutatakse käsil olevate sõnaraamatute, oskuskeelega ja keelekorraldusega seotud probleeme. Viimane ühisseminar toimus Helsingis 2002. a kevadel. 2000. a seminari ettekanded on ka artiklitenä ilmunud (Langemets 2001).

Alates 1990ndatest on TÜ uurali keelte õppetoolis võimalik eraldi erialadena õppida soome ja ungari keelt. Kontrastiivuuringutest on nimetada Anu Nurga magistristö (,Ungari ja eesti verbireksioonide kontrastiivne analüüs", 1995), kus töö osana esitatakse ungari ja eesti verbireksioonide võrdlussõnastik, Tiina Rütmaa magistristö (,Ungari *el*-verbiprefiksi vastetest eesti keeles", 1998). Mitu uurijat on võrdleva (soome või ungari keele) teemaga doktori- või magistriõppes.

Diplomitööna on TÜs uuritud deminutiivivuletust eesti ja soome keeles (Petar Kehajov, 2000). Kogumik ,Emakeel ja teised keeled III" (2002) on esimene TÜ eesti keele (võõrkeelena) õppetooli toimetiste sarjas ja sisaldab enamikku 2001. a konverentsil peetud ettekannetest. Seal on ka üks kirjutus laenamist: Ago Künnapi ,Kas uued laensõnad ohustavad eesti keele tulevikku?" (Künnap 2002).

Eesti ja idamaade keeled. TPÜ idamaade filoloogia osakonnas võrreldakse eesti, türgi (või laiemalt turgi) ja vene keele jooni nii grammatika kui ka leksika alal. Leksikaalse semantikaga on seotud Angelina Tšaikovskaja uurimisteema (,Inimese nominatsioon kontakteeruvates keeltes"), kus üks oluline osa kuulub eesti keelele. Valmimas on T. Tilgari magistristö (,Morfoloogilise ajasüsteemi võrdlus eesti ja türgi keeles"), magistrant I. Ossiptšuk uurib sõnatuletusmudeleid türgi, eesti ja vene keeles.

• **Sõnaraamatud.** Loetlen keelte kaupa vaid tähtsamaid alussõnaraamatuid (nimetatud pole ka hilisemaid (täiendatud) trükke).

Inglise keel. J. Silvet ,Inglise-eesti sõnaraamat" (1939–1940, 50 000 märksõna), P. Saagpakk ,Eesti-inglise sõnaraamat" (1955, 2. trükk 1982, 70 000 märksõna, J. Aaviku sissejuhatusega) (Mutt 1984), J. Silvet ,Eesti-inglise sõnaraamat" (1965), E. Veldi ,Eesti-inglise sõnaraamat" (2002). Üksiküritaja tööna on ilmuma hakanud A. Aule ,Tänapäeva eesti-inglise sõnaraamat" (I osa 2001, II osa ilmub 2003). Fraseoloogiast on ilmunud U. Hanko ja G. Liivi ,Inglise-eesti idioomisõnaraamat" (1998).

Saksa keel. K. Kann, E. Kibbermann jt ,Eesti-saksa sõnaraamat" (1972), E. Kibbermann, S. Kirotar jt ,Saksa-eesti sõnaraamat" (1978; u 50 000 märksõna). Fraseoloogiast on ilmunud V. Liivi, A. Habermani, M. Paiveli ,Saksa-eesti fraseologismide ja väljendite sõnaraamat" (1973, toim. F. Vakk).

Vene keel. P. Arumaa, B. Pravdin, J. V. Veski ,Vene-eesti sõnaraamat" I–II (1940–1947). 1975. a alustati EKIs (algselt kahekõitelisena mõeldud) vene-eesti sõnaraamatu koostamist, sõnaraamat ilmus neljakõitelisena: ,Vene-eesti

sõnaraamat” I–IV (toim. H. Leemets, H. Saari, R. Kull, hiljem T. Ereht, A. Õim, 1984–1994; umbes 70 000 märksõna). Praegu koostatakse EKIs viiekõitelist „Eesti-vene sõnaraamatut” (toim. A. Romet, hiljem N. Melts), mille 3. köide (M–P) ilmub 2003. a. Fraseoloogiast on A. Reitsakult ilmunud „Valimik vene vanasõnu eesti vastetega” (1969; annab ligi 1500 vene-eesti vanasõnaparalleeli) ja „Valimik vene fraseologisme eesti vastetega” (1975; sisaldab 5039 fraseologismi).

Soome keel. 1972. a ilmus P. Kokla, H. Laanpere, M. Mägra „Eesti-soome sõnaraamat” (hilisemates trükkides koostajana ka A. Pikamäe). Varasematest soome-eesti sõnaraamatutest oli oma aja kohta üsna ulatuslik ja teerajajana esinduslik J. Mägiste „Soome-eesti sõnaraamat” (1931). 1960ndatel liisandus K. Piheli, A. Pikamäe „Soome-eesti sõnaraamat” (1965; 1969. a trükki täiendas ja toimetas P. Alvre). EKIs on tehtud „Soome-eesti suursõnaraamat” I–II (2003; toim. V. Pall; u 90 000 märksõna). Sõnaraamat on Eesti-Soome ühisprojekt (1998–2002, EKI ja Kotus), töid koordineeris kaks korda aastas koos käiv soome-eesti sõnaraamatu juhatus. Fraseoloogiast on ilmunud P. Alvre „Soome väljendeid eesti vastetega” (1995).

Ungari keel. Sarjast „Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia” on ilmunud „Magyar-észt vonzat szótár. Ungari-eesti reksioonisõnastik” (1997, koostanud A. Kippasto, A. Nurk, T. Seilenthal)¹⁹ ning „Magyar-észt igekötös szótár. Ungari-eesti prefiksverbide sõnastik” (1999, koostanud I. Török, L. Kreinin). Koostamisel on ungari-eesti keskmise suurusega sõnaraamat (umbes 45 000 märksõna, autorid A. Kippasto, A. Nurk, T. Seilenthal, toimetaja P. Kokla).

Prantsuse keel. K. Kann „Prantsuse-eesti sõnaraamat” (1959), K. Kann, N. Kaplinski „Eesti-prantsuse sõnaraamat” (1979).

Rootsi keel. P. Wieselgren, P. Ariste, G. Suits „Rootsi-eesti sõnaraamat” (1939), Ü. Aaloe, I. Mullamaa jt „Rootsi-eesti sõnaraamat” (1979; u 40 000 märksõna). 1990ndate keskpaigast alates juhib TÜs suure eesti-rootsi sõnaraamatu koostamise töörühma külalisprofessor S. Ö. Ohlsson (sõnaraamat on peatselt valmimas).

Lisaks eelmainituile on EKIs alustatud **eesti-X-keele** sõnaraamatu ja andmebaasi koostamist (u 40 000 märksõna): eesmärk on luua ühtne universaalne eesti keele alus tulevaste EKIs tehtavate eesti lähtekeeleka kakskeelsete sõnastike jaoks. Sõnastiku lähtepool on: a) vastete keelest sõltumatu; b) tulemsõnastiku mahust sõltumatu – iga mahukategooria jaoks oma valikuprintsiibid: märksõnavalik, infovalik (alustada saab ka mingist konkreetsest mahust); c) elektrooniliselt töödeldav – kogu info on eksplitsiitselt esitatud korralikult märgendatud (XML-tüüpi) struktuuriüksuste kaupa.

¹⁹ Internetis: www.ut.ee/Ural/UERS.

- **Andmekogud.** EKI leksikaalsesse andmebaasi (vt 2.3.6. Sõnad ja arvuti) kuuluvad ka kõikide EKIs koostatud kakskeelsete sõnaraamatute elektroonilised tekstid.

2.3.6. Sõnad ja arvuti

Leksikoloogiline uurimistöö on Eestis arvutiga seotud 1960ndate lõpust alates, kui Tartus loodi Juhan Tuldava juhtimisel saksa ja inglise filoloogide ühendav **keelestatistika** uurimisrühm. J. Tuldava ise tegeleski põhiliselt sõnavarastatistikaga (Tuldava 1971), aga ka keelestatistika üldprobleemidega, rühmas pandi alus eesti keele sagedussõnastiku loomisele. Materjalid ilmusid peamiselt sarjas „Töid keelestatistika alt” (alates 1976). 1970ndatel on keelestatistilisi artikleid avaldanud ka J. Valge (kogumikus „Keel ja struktuur”). Doktoritöö kaitses J. Tuldava 1984. a, tema väitekirja põhimaterjali moodustavad sagedussõnastikud ja kirjakeele sõnavara kasvu ning arengu analüüs sõnaraamatute ja eri tüüpi tekstide põhjal XVII sajandist XX sajandini (Tuldava 1985, Tuldava 1990). Sõnavarastatistikale on pühendatud Tartu Ülikooli toimetiste sarjas ilmunud kaks köidet „Töid keelestatistika alt” (1978, 1980). 1990ndatel jätkab võrdlevas sõnauuringus sõnavarastatistika traditsiooni A. Arold (vt 2.3.5. Sõnad ja teised keeled (kontrastiivne leksikoloogia)).

Eesnimesid on keelestatistiliselt uurinud H. Saari (1990a, 1990b), eesti värvisõnavara V. Sarapik (2001).

TÜ arvutilingvistika uurimisrühmas on statistiliselt analüüsitud eelkõige grammatilisi andmeid (vt Keel ja Kirjandus 1998/1, mis on arvutilingvistika erinumbr). Siiski koorub automaatselt sõnamoodustuse analüüsist välja statistilisi andmeid leksikoloogia seisukohalt huvitavate sõnade kohta: liitsõnad ja tuletised moodustavad 20% eesti tekstide sõnedest (tuletisi on 8%, liitsõnu 12%), ajakirjandustekstides on mõlemaid veelgi rohkem (Kaalep 1998).

1970ndate lõpust alates on Eestis tegeldud **elektrooniliste leksikaalsete andmebaasidega**, siiani on sõnu talletatud arvutisse peamiselt sõnastike (või tekstide) kaupa. Arvutilingvistilise andmepanga loomine jätkab tegelikult eesti keeleteaduse esimest traditsiooni – esindusliku keeleainese kogumist ja kasutamiskorda seadmist –, aga võrreldes varasema ajaga uuel tasemel ja uute vahenditega (Rätsep 1987). Eesti keelevarad on nii elektroonilised kui ka raamatuna välja antud sõnaraamatud, nii elektroonilised sõnakogud ehk leksikaalsed andmebaasid kui ka traditsioonilised sedelkogud, nii tänapäevased lingvistilised tekstikorpused kui ka iga trükitud eestikeelne raamat ja tekst.

Keelevaradega tehtav töö võib olla niihästi teoreetilisem (kirjeldusmeetodite väljatöötamine) kui ka praktilisem (meetodi kasutamine, aine kogumine ja korrastamine). Ü. Viks on kujukalt kirjeldanud lingvistika, arvutilingvistika ja keeletehnoloogia vahekordi: keeletehnoloogia ootab lingvistikalt suuri (üks- ja kakskeelseid) sõnaraamatuid ja tekstikogusid ja (akadeemilisi) keelekirjeldusi; lingvistika ootab keeletehnoloogialt keelevara ana-

lүүsimise tarkvara, ja just nii head, mis kriipsugi ei moonuta eesti keelevara ennast (näpuvigade korrigeerimine on teine asi) (Viks 2002). Keskne ülesanne on sõnastiku struktuurianalüüs ja ühtse märgendussüsteemi väljatöötamine (seda on EKIs teinud Ü. Viks ja M. Langemets).

Korpustele (nendest oli juttu p-s 2.3.3. Sõnad ja tähendus) toetuvad tänapäeval kõik keeleuuringud, samuti sõnaraamatutöö. Kollokatsioonide uurimine ilma tekstikorpusteta on lausa mõeldamatu, kõrges hinnas on igasugused statistilised ja võrdlevad andmed, mida korpuseanalüüsi tarkvara pakub. Uuemal ajal on korpused astumas – keele autentsete algandmete mõttes – vanemate sõnaraamatute asemele ja korpuseanalüüsist on leksikograafide ette asetatud nii mõnigi sõnakasutusüllatus (põhiliselt puudutab see kollokatsioone).

Keelevarade teemal on kaitsnud doktoritöö Heiki-Jaan Kaalep („Eesti keele ressursside loomine ja kasutamine keeletehnoloogilises arendustöös”, 1999), magistritöö Kadri Muischnek („Korpused ja nende kasutamine”, 1998) ja Margit Langemets („Sõnaraamatu arvutilingvistiline analüüs”, 2000).

• **Sõnaraamatud.** Eesti Teadusfondi grandil („Sõnavormide kasutus tänapäeva eesti keeles”, 1999–2001, juht Ülle Viks) raames on EKIs koostatud kaks eksperimentaalset sagedussõnastikku: seadustekstide grammatiline sagedussõnastik ja K. J. Petersoni autorisõnastik. Seadustekstide sagedussõnastiku lähtematerjaliks oli kümnest seadusest koosnev tekstikorpused (Riigi Teataja tekstid aastatest 1996–1997, kokku üle 100 000 sõnavormi): kõik sõnavormid analüüsiti kõigepealt morfoloogiliselt, seejärel ühestati mitmesed tulemused. Nii alfabeedi kui ka sageduse järgi järjestati kaks sõnastikku: lemmade sõnastik (4385 eri sõna) ja sõnavormide sõnastik (11 556 eri sõnavormi).²⁰ K. J. Petersoni autorisõnastiku kohta vt 2.3.1. Sõnavarakihid, sõnade (lemmade ja sõnavormide) sagedussõnastik on väljas ka Internetis.²¹

TÜs on sagedussõnastikke tehtud nii eesti kirjakeele korpuse (TÜKK) kui ka suulise korpuse põhjal. Kirjakeele korpuse põhjal on koostatud nii kogu korpuse kui ka alamkorpuste võrreldavad sõnade sagedusloendid.²² Suulise korpuse põhjal koostatud sõnastik sisaldab umbes 1100 sagedasemat sõnavormi, mida tekstides esines vähemalt kümnel korral (aluseks 103 009 sõnavormist koosnev korpused).²³

Esimene (mõningate lisandustega) arvutisse sisestatud sõnastik EKIs oli „Õigekeelsussõnaraamat” 1976, värskema ülevaate EKI elektroonilistest keelevaradest ja nende põhjal tehtud keeletehnoloogilistest rakendustest teeb Langemets 2002b. Esimene laserketal (ja osaliselt koos hääldusega) ilmunud sõnastik Eestis on TEA kirjastuse „Võõrsõnastik” (2000).

²⁰ Vt: http://www.eki.ee/teemad/seadused_dic/.

²¹ Vt: <http://www.eki.ee/peterson/>.

²² Vt: <http://www.cl.ut.ee/ee/tulemusi/sagedused.html>.

²³ Vt: <http://sys130.psych.ut.ee/~linds/>.

3. Kokkuvõte

Eesti keele leksikoloogiat on kõvasti nahutatud ja kõvasti kiidetud. Läbi uurimata aladele on valusasti osutanud Huno Rätsep (1987), sama artiklit on refereerinud ka Reet Kasik (1999: 175–176). Mati Ereli nimetab omalt poolt olukorda tänapäeva eesti kirjakeele sõnavara uurimises kehvapoolseks, lisades, et EKI „näib olude sunnil järjest rohkem muutuvat sõnaraamatuinstituudiks, kus uurimuslikud alad ükshaaval välja surevad” (M. Ereli 1999: 2059). Samas ei olda kitsid kiitma 1990ndate eesti keeleteadust silmapaistvate sõnaraamatute eest (M. Ereli 1999: 2058, Hint 1997: 223, H. Öim 2000: 476). Mati Hint kinnitab otsesõnu, et „kui kõneldakse ühe keele uurimisest, siis on selles alati kõige tähtsamal kohal kaks valdkonda: sõnaraamatud ja grammatika” (Hint 1997: 223). Mahukaks, teaduslikuks või akadeemiliseks kvalifitseeritava sõnaraamatu ilmumine on suursündmus iga kultuurriigi ajaloos, mida on pärjatud riigi teaduspreemiagagi – 1992. a pälvis preemia A. Öimu „Sünonüümisõnastik”, 1999. a „Eesti keele sõnaraamat ÖS 1999”.

Ühe keele leksikoloogilises uurimises on mahukate akadeemiliste (teaduslike) sõnaraamatute koostamisel väga oluline koht. M. Mägi peabki teaduslikuks sõnaraamatuks niisugust sõnaraamatut, mis ühtlasi annab kogu leksikaalse materjali uurijate käsutusse: murdesõnaraamatu kasutamise võimalus keeleteaduses on etümoloogiseerimine (Mägi 1966: 668). Murdesõnaraamatu eel oli kogu eesti keele teaduslikuks koguks Wiedemanni sõnaraamat, J. Mägi etümoloogiasõnaraamatu toel uuritakse keeleajalugu, A. Saareste mõistelise ja nüüdse „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” põhjal on uuritud sõnade tähendust ja keelekasutust. Keeleuurimuslikku baasmaterjali pakub ka keelekorraldussõnaraamat ÖS 1999. Sõnaraamatute põhjal on kaitsitud õige mitmed kandidaadi- ja magistritööd.

Eesti Teadusfond, mis oma algusaegadel osaliselt rahastas mitmeid suuri sõnaraamatutöid ja andmebaaside koostamist, on sellest loobunud alates 1997. a (viimased erandid olid „Läänemeresoome keelte baltismide sõnastik” (1999–2002, juht L. Vaba) ja „Eesti-inglise keeleteaduse sõnastik” (1999–2001; juht E. Veldi)). Hiljem on selliseid töid osaliselt rahastanud riiklik programm „Eesti keel ja rahvuskultuur”.

Probleemid ja väljavaated leksikoloogia uurimises

1. Uurimata kohti on tänapäeva eesti keele leksikoloogias väga palju, üksikuurimusi (aga neidki on vähe) on tehtud ühest ja teisest vallast, suuremad koondkäsitlused puuduvad peaaegu täienisti. Olemas on „Eesti keele käsiraamatu” (1997) leksikoloogiapeatükk (umbes 100 lk), aga tarvis oleks hoopis süvendatumat käsitlust. Koostada ja välja anda tuleks põhjalikum koonduurimus eesti sõnavarast (nagu soomlastel on „Nyky-suomen sanavarat”, 1989).

Uuemat laensõnavara on uuritud tükati, puuduvad suured kirjakeele laenude (vene, rootsi, saksa, inglise vm) koondkäsitlused. Põhjalikumalt on käsitlemata uuemad võõrsõnad, uudissõnad, allkeelte sõnavara. Homonüümiaga

(eriti vormihomonüümiaga) on mõnel määral tegeldud seoses arvutilingvistiliste probleemidega, leksikaalset homonüümiat pole peaaegu üldse uuritud. Polüseemiast on mõnevõrra puudutatud kognitiivses lingvistikas (seoses metafoori ja metonüümiaga, põhisõnavaraga), ka Eesti WordNeti koostamisel, suuremad käsitlused puuduvad. Sõnavara tähenduskülje uurimises on tugevasti esile kerkinud kognitiivistlik lähenemine, uuemad uurimissuunad vaatlevad grammatikat (süntaktilisi struktuure) ja tähendust (semantilisi rolle) üheskoos. H. Õim ongi täheldanud teoreetilise ja empiirilise teaduse kokkusaamist Eestis (H. Õim 2000). Sõnavarakihide uurimises ja kontrastiivses leksikoloogias rakendatakse üldiselt traditsioonilist deskriptiivset keelekirjeldust. Sõnamoodustuse leksikaalsest poolest on uuritud omasõnu, enamvähem uurimata on võõrsõnatuletus eesti keeles. Sõnade grammatika- ja tähendusprobleemide puhul tuleks tähelepanu pöörata diakroonilise ja sünkroonilise aspekti võimalikule erinevusele. Uurimisperspektiiv siiski ei puudu: doktorantuuris on leksikoloogilise uurimisteedega 7–8 noort ja keskmise põlve keeleteurijat.

2. Akadeemilistest alussõnaraamatutest on EKIs lõpetamisel „Eesti kirjakeele seletussõnaraamat” I–VII (1988–). Ilmunud on 22 vihikut (*–tundlus*), kokku tuleb 27 põhivihikut, millele lisandub täiendusvihik. Suurtöö valmib 2007. a. Selle sõnaraamatu elektrooniline versioon moodustab eesti keele leksikaalse andmebaasi põhialuse, mille põhjale hakkavad toetuma mitmed järgmised eri tüüpi sõnaraamatud.

EKIs on töös veel mitu tänapäeva eesti kirjakeele jaoks olulist sõnaraamatut: 1) keelekorraldussõnaraamatu ehk „Eesti keele sõnaraamatu” 2., parandatud ja täiendatud väljaanne (ilmub 2005) ja õpilase ÕS; 2) „Eesti-vene sõnaraamat” I–V (1997–, ilmumas on III köide, sõnaraamat valmib 2007). Peale selle on alustatud eesti-X-keele sõnastiku universaalse lähtepoole koostamist.

Siiani ei ole koostatud spetsiaalset reksioonisõnastikku (mis takistab reksiooninfo süsteemset käsitlemist praegustes üldsõnaraamatutes), kollokatsioonisõnastikku, ulatuslikke allkeele sõnastikke (v.a oskussõnastikud) jpm.

3. Eesti keele leksikaalne andmebaas vajab pidevat keeletehnoloogilist ja arvutileksikoloogilist hooldamist ja arendamist. Võtmeküsimus on elektroonilise keelevara (keeleressursside) analüüsimehhanismide väljatöötamine (või ostmine):

- leksikaalne andmebaas peaks koos ajakohase lingvistilise päringusüsteemiga olema kättesaadav nii lingvistidele kui ka sõnaraamatutegijatele (EKIs puudub tänapäevane sõnastikesüsteemi tarkvara);
- lingvistiliste tekstikorpuste analüüsimehhanismid tuleks vastavusse viia tänapäevase arengutasemega – see annaks tohutult lisavõimalusi eesti keele leksikoloogiliseks uurimiseks.

4. Sõnaraamatu koostamine ja leksikoloogiline süvauurimine on vastastikku tihedasti seotud: läbi aegade on üks pool kasutanud teise uurimistulemusi ja vastupidi. Suured sõnaraamatud on sedavõrd ajamahukad tööd, et lausa hä-

davajalik on võimaldada sõnaraamatu tegijail vahepeal suunduda isikliku uurimisteema juurde. Kui teadustööna aktsepteeritaks ka akadeemilise alusõnaraamatu koostamist, siis oleks tööde vaheldamine vähem valulik (muutuks vaid teadustöö sisu). Inimesi peaks leksikoloogias olema rohkem, et jätkuks mõlemale poole: osa koostaks sõnaraamatut, osa tegeleks uurimisega. Siiani on elatud teineteise arvel: kui sõnaraamatuga on korras, siis ei jõua kirjutada süvauurimuslikke artikleid, kui on ette lugeda teaduslikke töid, siis tähendab see vältimatult, et ollakse kimpus plaanilise sõnaraamatutööga. Sõnaraamatuprojektid tuleks kavandada ülimal põhjalikkusega (maht, aeg, tegijad jm), ühele sõnaraamatule kuluv aeg peaks edaspidi põhimõtteliselt olema palju lühem, kui seni on olnud: A. Õimu arvates oleks optimaalne, kui sõnaraamat valmiks 3–10 aastaga (A. Õim 1990).

5. TÜ, TPÜ ja EKI vajadusi ning võimalusi tuleks koordineerida: ülikoolid võiksid eriprogrammi alusel õpetada süvendatult leksikoloogiaga seotud aineid, sealhulgas ka leksikograafiat (mida maailmas nii mõnedki ülikoolid teevad).

6. Tõhustada tuleks süstemaatilist uurimistööd eesti keele kui teise keele (võõrkeele) osas, mida praegu eriti kusagil ei tehta (Metslang 2001: 196). See peaks omakorda tihedasti seotud olema eesti kakskeelsete ja õppesõnastike valdkonnaga.

7. Meil on tugev leksikograafiatraditsioon, sellele lisandub ka arenev leksikoloogia. Nende alusel tuleks lähitulevikus luua sõnavarauurimise (leksikograafia ja leksikoloogia) tippkeskus. See peaks hõlmama EKI leksikoloogia-sektori, grammatikasektori leksikoloogilise tööga seotud uurijad ja Tartu Ülikooli sõnavarauurijad (praegu vist rohkem üldkeeleteaduse õppetoolis). EKI-l peaks selles olema juhtiv osa.

Kirjandus

- Alvre, Paul 1998.** Uurimus läänemeresoome etnonüümidest. – Keel ja Kirjandus 1, 67–69.
- Ariste, Paul 1973.** Vanematest eestikeelsetest tootenimedest. – Keel ja Kirjandus 2, 87–91.
- Brambat, Benita 1974.** K. A. Hermann eesti sõnavara rikastajana. – Centum. Johannes Voldemar Veski 100. sünniaastapäeva tähistades. (= Emakeele Seltsi toimetised 9.) Tallinn: Valgus, 218–234.
- Crystal, David 1994.** An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages. Penguin Books.
- EMS I** = Eesti murrete sõnaraamat I. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. 1994. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Erelt, Mati 1999.** 1990. aastad eesti keele uurimises. – Akadeemia 10, 2053–2067.
- Erelt, Mati 2002.** Eesti keele uurimine. – Eesti entsüklopeedia XI. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 602–604.
- Erelt, Tiiu 1997.** Leksikoloogia. – Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross. Eesti keele käsiraamat. 1997. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 473–575.

- Erelt, Tiiu 1999.** Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. – Keel ja Kirjandus 12, 817–825.
- Erelt, Tiiu 2001.** Uus normatiivne kirjakeele sõnaraamat. – Keelekorralduse konverents 18. ja 19. novembril 1999. Ettekanded. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 8.) Tallinn, 164–178.
- Erelt, Tiiu 2002a.** Eesti keelekorraldus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Erelt, Tiiu 2002b.** Keelekorraldus. – Eesti entsüklopeedia XI. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 595–597.
- Grünthal-Robert, Tiiu 2000.** Grammaticalisation des particules énonciatives en estonien. – Grammaticalisation aréale et sémantique cognitive: les langues fenniques et sames. Tallinn, 81–93.
- Hartmann, R. R. K. 2001.** Dictionary of Lexicography. Pearson Education Ltd.
- Henno, Kairit 1998.** Jaani kihelkonna priinimed. – Keel ja Kirjandus 5, 314–324.
- Hennoste, Tiit 1998.** Väliseesti keelest. – Väliseestlaste keelest. Toim. L. Lindström. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 9.) Tartu, 11–35.
- Hennoste, Tiit 2000.** Allkeeled. – Eesti keele allkeeled. Toim. T. Hennoste. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16.) Tartu, 9–56.
- Hinderling, Robert 1975.** Rückläufiges estnisches Wörterbuch I. Das Material der Grundformen. Regensburg.
- Hint, Mati 1983.** Eesti keele õpik IX klassile. Tallinn: Valgus.
- Hint, Mati 1997.** 50 aastat poollubatud armastust eesti keele vastu Teaduste Akadeemias. – Keel ja Kirjandus 4, 217–225.
- Hint, Mati 1998.** Häälikutest sõnadeni. 2., ümbertöötatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- IAAK = IAAK.** Kristian Jaak Peterson 200. Eesti Keele Instituut, Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus. [2001]. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Jõgi, Aino 1976.** TRÜ võõrkeelte kateedrite panusest eesti keele uurimisse. – Keel, mida me harime. Tallinn: Valgus, 60–63.
- Kaalep, Heiki-Jaan 1998.** Tekstikorpuse abil loodud eesti keele morfoloogiaanalüsaator. – Keel ja Kirjandus 1, 22–29.
- Kaalep, Heiki-Jaan 1999.** Eesti keele ressursside loomine ja kasutamine keeletehnoloogilises arendustöös. Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 7. Tartu.
- Kaalep, Heiki-Jaan, Kadri Muischnek 2003.** Püsiühendite leidmine suurtest tekstikorpustest. – Toimiv keel I. Töid rakenduslingvistika alalt. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 12.) Tallinn, 101–118.
- Kaplinski, Jaan 1968.** Liitsõna moodustamise tüübid eesti keeles (generatiivse grammatika seisukohalt). – Keele modelleerimise probleeme 2. (= Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 218.) Tartu, 297–374.
- Karelson, Rudolf 1972.** Koostamisel on eesti kirjakeele seletussõnaraamat. – Kodumurre 10/11. Tallinn, 44–52.
- Karelson, Rudolf 1977.** Eesti keele seletussõnaraamat ja grammatikaprobleemid. – Emakeele Seltsi aastaraamat 22, 1976. Tallinn: Eesti Raamat, 29–50.
- Karelson, Rudolf 1990.** „Eesti kirjakeele seletussõnaraamat” tegija pilgu läbi. – Keel ja Kirjandus 1, 24–34.
- Karelson, Rudolf 1991.** Mure. [Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu väljaandmisest]. – Looming 4, 562–564.

- Karelson, Rudolf 1997.** Ernst Nurm ja „Eesti kirjakeele seletussõnaraamat”. – Eesti filoloogia poolsajand Teaduste Akadeemias. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 294–307.
- Karelson, Rudolf 1999.** Seletussõnaraamat ja teised kirjakeele sõnaraamatud. – Keel ja Kirjandus 12, 865–873.
- Kasik, Reet 1999.** Johdatus viron kielen tutkimukseen. (= Castrenianumin toimitteita 55.) Suomalais-ugrilainen laitos. Suomalais-ugrilainen seura. Helsinki.
- Kask, Arnold 1956.** Ülevaade eesti leksikograafiast 1917. aastani. – Keelelisi küsimusi. Toim. E. Ahven. (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused I.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 140–176.
- Kerge, Krista 1990.** Liitsõna. Mõisteid ja seoseid. (= Preprint KKI-51.) ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.
- Kerge, Krista 1991.** Morfopragmaatilised seigad eesti tuletuses. – Eesti keele ja kirjanduse kateedri töid 2. Tallinn: Tallinna Pedagoogiline Instituut, 26–30.
- Kerge, Krista 1992.** Kas eesti keeles on prefiksoide? – Eesti keele ja kirjanduse kateedri toimetised 3. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool, 57–65.
- Kerge, Krista 1996.** The Estonian Agent Noun: Grammar versus *Lexicon*. – Sprachtypologie und Universalienforschung (STUF) 49, 3. Berlin, 286–294.
- Kerge, Krista 1998.** Vormimoodustus, sõnamoodustus, leksikon. Oleviku kesksõna võrdluse all. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus.
- Kerge, Krista 2002** = Ettekanne Tallinna Pedagoogikaülikooli teadusseminaril 17. oktoobril 2002.
- Kiindok, Aino 1974.** Sõnavaralisi märkmeid ühe ajaloolise romaani kohta. – Centum. Johannes Voldemar Veski 100. sünniaastapäeva tähistades. (= Emakeele Seltsi toimetised 9.) Tallinn: Valgus, 179–196.
- Kingisepp, Valve-Liivi 1994.** Eesti kirjakeele sõnavara võõrmõjude kütkes. – Lähivertailuja 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.–9.5.1994. Toim. H. Sulkala, H. Laanekask. (= Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraporteja 40.) Oulu, 40–44.
- Kingisepp, Valve-Liivi 2001.** Karl August Hermann Tartu Ülikooli eesti keele lektorina. 150 aastat sünnist. – Keel ja Kirjandus 9, 611–623; 10, 704–715.
- Koit, Mare 2002.** Keelt ja arvutit liitmas. Haldur Õim 60. – Keel ja Kirjandus 1, 66–68.
- Kont, Ilse 1968.** Eesti kirjakeele seletav sõnaraamat. – Keel ja Kirjandus 7, 385–394.
- Kont, Ilse, Arno Pikamäe 1962.** Sõnade tähenduste avamisest eesti kirjakeele seletavas sõnaraamatus. – Emakeele Seltsi aastaraamat VIII, 1962. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 122–131.
- Krikmann, Arvo 1986.** Fraseoloogiline aines eesti vanimais grammatikates ja sõnastikes. Tallinn: Valgus.
- Krikmann, Arvo 2001.** S. H. Vestringi *Lexicon* – eesti kõnekeele esimene sõnaraamat. – Kloostri Internetini. Toim. T. Tender. Tartu: Eesti Raamatu Aasta Peakomitee, 175–183.
- Krikmann, Arvo 2002.** Kas elu on konteiner? – Täheendusepüüdja. Pühendusteos professor Haldur Õimu 60. sünnipäevaks 22. jaanuaril 2002. Toim. R. Pajusalu, T. Hennoste. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 3.) Tartu, 231–253.
- Krikmann, Arvo, Ingrid Sarv 1997.** Eesti parõmiograafilise ajaloo periodiseering. – Eesti filoloogia poolsajand Teaduste Akadeemias. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 226–228.

- Kull, Rein 1972.** Sõnavõistlus ja võistlussõnad. – Keel ja Kirjandus 9, 524–530.
- Künnap, Ago 1989.** Kui palju ühtelangevusi on eesti ja soome keele 20 kõige tavalisema sõna hulgas. – Lähivertailuja 4. V suomalais-virolainen virheanalyysiseminaari Konnevedella 27. ja 28. toukokuuta 1988. Toim. T. Seilenthal. (= Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 34.) Jyväskylä.
- Künnap, Ago 2002.** Kas uued laensõnad ohustavad eesti keele tulevikku? – Emakeel ja teised keeled III. (= Tartu Ülikooli eesti keele võõrkeelena õppetooli toimetised 1.) Tartu, 16–17.
- Laanekask, Heli 1992.** Ühise eesti kirjakeele taotlemine XIX sajandi alguses. – Akadeemia 6, 1172–1198.
- Laanekask, Heli 2002.** Kirjakeel. – Eesti entsüklopeedia XI. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 592–595.
- Langemets, Margit 1993.** Kirjakeele sõnaraamat poole peal. – Keel ja Kirjandus 10, 601–604.
- Langemets, Margit (toim.) 2001.** Leksikograafiaseminar „Sõna tänapäeva maailmas” / Leksikografinen seminaari „Sanat nykymaailmassa”. 8.–9. VI 2000. Ettekannete kogumik / Seminaariesitelmät. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 9.) Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Langemets, Margit 2002a.** Sõnaraamat keeleteaduses: generatiivse leksikoni teooria. – Teoreetiline keeleteadus Eestis. Toim. R. Pajusalu, I. Tragel, T. Hennoste, H. Õim. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Tartu, 146–163
- Langemets, Margit 2002b.** Eesti Keele Instituudi elektrooniline keelevara. – Arvutustehnika ja Andmetöötlus 2, 39–47.
- Metslang, Helle 1997.** Maksimaalsuse ja minimaalsuse väljendamisest eesti püsiühendites. – Pühendusteos Huno Rätsepale 28.12.1997. Toim. M. Ereht, M. Sedrik, E. Uuspõld. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7.) Tartu, 153–154.
- Metslang, Helle 2001.** Anu-Reet Hausenbergiga Internetis. – Keel ja Kirjandus 3, 193–196.
- Muischnek, Kadri (a).** Korpuslingvistika kursuse materjalid Internetis: http://www.cl.ut.ee/ee/kursused/www_kmuis/korp_ling07.html.
- Muischnek, Kadri, Heili Orav 2002.** Keeleressursid – mis ja milleks? – Arvutustehnika ja Andmetöötlus 2, 47–52.
- Mutt, Oleg 1984.** Arvestatavat lisa eesti leksikograafia. (P. Saagpakk, Eesti-inglise sõnaraamat.) – Keel ja Kirjandus 2, 119–121.
- Mäger, Mart 1966.** Eesti murrete sõnaraamat. – Keel ja Kirjandus 10, 602–611; 11, 663–669.
- Mäger, Mart 1971.** Eesti kirjakeele sõnaraamatu proovivihiku puhul. – Keel ja Kirjandus 1, 39–46.
- Nurm, Ernst 1983.** Seletava sõnaraamatu algusaegadest. – Emakeele Seltsi aastaraamat 26–27, 1980–1981. Tallinn: Eesti Raamat, 143–146.
- Ohlsson, Stig Örjan 1999.** Schweden und Schwedisch in Estland. – Sprachen in Finnland und Estland. Wiesbaden, 137–154.
- Oja, Vilja 1997.** Värvinimetuste moodustamine eesti murretes. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Oja, Vilja 1998.** Colour terms in dictionary and in database. Preprint. Eesti Keele Instituut.

- Oja, Vilja 2000.** Some Semantic Problems in the Translation of Colour Terms. – Symposium on Lexicography X. Proceedings of the Tenth International Symposium on Lexicography May 4–6, 2000, at the University of Copenhagen. *Lexicographica. Series Maior* 109. Eds. H. Gottlieb, J. E. Mogenson, A. Zettersten. Tübingen, Saksamaa: Niemeyer, 253–260.
- Oja, Vilja 2002.** Millistele kontaktidele viitab spetsiaalse kasutusega värvisõnavara. – Väikeisi kiili kokkupuutmisõq. Konvõrens Pühajärvel, 15.–17. märdiku 2001. = Väikeste keelte kontaktid. Toim. K. Pajusalu, J. Rahman. (= Võro Instituudi toimõndusõq 14.) Võro, 27–36.
- Pajusalu, Karl 1998.** Kas väliseesti keel on olemas? – Keel ja Kirjandus 4, 286–287.
- Pajusalu, Karl 2000.** Eesti keele kujunemisiõrgud ja sotsioperioodid. („Muutuv keel”) – Keel ja Kirjandus 3, 153–160.
- Pajusalu, Renate 1999.** Deiktikud eesti keeles. (= *Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis* 8.) Tartu.
- Pajusalu, Renate 2001a.** The polysemy of *seisma* ‘to stand’: multiple motivations for multiple meanings. – *Papers in Estonian Cognitive Linguistics*. Ed. I. Tragel. (= *Publications of the Department of General Linguistics* 2.) University of Tartu. Tartu, 170–191.
- Pajusalu, Renate 2001b.** Kas moos ja buss seisavad sarnaselt ehk väike katse verbiga *seisma*. – Keele kannul. Pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001. Koost. ja toim. R. Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17.) Tartu, 250–274.
- Palo, Triinu 2002.** Soome ja eesti keele mitmussõnad ehk pluratiivid. – Lähivertailuja 12. Soome-Eesti kontrastiivseminar 30.5.–1.6.2001, Kääriku. Toim. R. Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 19.) Tartu, 82–95.
- Peterson, Indrek 2002.** Uusi autorileksika uurimisvõimalusi N. Baturini kirjakeelsete luuletuste (1963–81) eripärase sõnavara näitel. – Keel ja Kirjandus 10, 692–701.
- Päll, Peeter 2002a.** Kiriusutelu Tiiu Ereliõiga. – Keel ja Kirjandus 3, 283–286.
- Päll, Peeter 2002b.** Eesti kohanimed. – Karl Pajusalu, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg. Eesti murded ja kohanimed. Toim. T. Hennoste. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 223–297.
- Raag, Raimo 1981.** Some aspects of Swedish Estonian. – *Journal of Finno-Ugric Research in Sweden*. (= *Fenno-Ugrica Suecana* 4.) Uppsala, 43–49.
- Raag, Raimo 1983.** Estniskan i Sverige. (= *Fuskis-Fidus* 6.) Uppsala: Uppsala Universitetet. Finsk-Ugriska Institutionen.
- Raag, Raimo 1988.** Nunn, prilla, koka ja teised. Eesti keele rootsi laensõnadest. – Keel ja Kirjandus 11, 655–664; 12, 725–732.
- Raag, Raimo 1994.** A comprehensive Estonian-Swedish dictionary in preparation and its place in Estonian lexicography. – Symposium on lexicography VI. Proceedings of the sixth international symposium on lexicography, May 7–9, 1992 at the University of Copenhagen. *Lexicographica. Series maior* 57. Eds. K. Hyldgaard-Jensen, V. Hõrnager Pedersen. Tübingen, Saksamaa: Niemeyer, 241–249.
- Raag, Raimo 1997.** Criteria for establishing Swedish lexical borrowings in Estonian. – *Finnisch-ugrische Sprachen in Kontakt. Vorträge des Symposiums aus Anlaß des 30-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen* 21.–23. November 1996. Maastricht, Holland: Shaker, 185–190.

- Raiet, Erich 1976.** Mõnda eesti kirjakeele sõnaraamatust. – Keel, mida me uurime. Tallinn: Valgus, 150–153.
- Raiet, Erich 1983.** „Eesti kirjakeele sõnaraamat” ilmumisjärgus. – Keel ja Kirjandus 3, 134–136.
- Ross, Eevi 1997.** Eesti leksikograafia XX sajandi teisel poolel: arengujooni ja kokkuvõtteid. – Keel ja Kirjandus 7, 449–458.
- Rowley, Anthony, Ludwig Hitzberger 1979.** Rückläufiges estnisches Wörterbuch : mit einer Bibliographie rückläufiger Wörterbücher / Eesti keele pöördõnaraamat (sõnalõpuline leksikon). (= Bayreuther Beiträge zur Sprachwissenschaft 2.) Bayreuth: Sprach- und Literaturwissenschaftliche Fakultät.
- Rätsep, Huno 1964.** Sõnavara rikastamise allikatest. – Kirjakeel 1964. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn, Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 33–45.
- Rätsep, Huno 1973.** Eesti keele väljendverbide olemusest. – Keel ja Kirjandus 1, 24–30.
- Rätsep, Huno 1976.** Soome laenudest eesti kirjakeeles. – Keel ja Kirjandus 4, 210–216.
- Rätsep, Huno 1979.** 175 aastat eesti keele õpetamist Tartu ülikoolis. – Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi VII. Tartu, 27–42.
- Rätsep, Huno 1981.** Johannes Aavik ja soome laenud. – Keel ja Kirjandus, 5, 289–296.
- Rätsep, Huno 1983a.** Eesti kirjakeele tüvevara päritolu. – Keel ja Kirjandus 10, 539–548.
- Rätsep, Huno 1983b** Eesti kirjakeele sõnavara rikastamise päevaprobleeme. – Kirjakeel 1983. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn: Valgus, 3–17.
- Rätsep, Huno 1986.** Eesti keele sõnade tuletuskoormus. – Keel ja Kirjandus 11, 662–667.
- Rätsep, Huno 1987.** Eesti keele uurimise *status quo*: lünki ja väljavaateid. – Keel ja Kirjandus 3, 129–135.
- Rätsep, Huno 1988a.** Friedebert Tuglase kirjanikusõnavara iseloomulikke jooni. – Emakeele Seltsi aastaraamat 32, 1986. Tallinn: Eesti Raamat, 5–16.
- Rätsep, Huno 1988b/2002.** Ühist ja sarnast eesti ja soome sõnavaras. – Huno Rätsep. Sõnaloo raamat. Tartu: Ilmamaa, 2002, 216–228.
- Rätsep, Huno 1992/2002.** Uute lihttüvede saamise viisidest eesti sõnavaras. – Huno Rätsep. Sõnaloo raamat. Tartu: Ilmamaa, 2002, 78–83.
- Saari, Henn 1990a.** Ein statistisches Modell der Vornamenwahl. XVIIIth International Congress of Onomastic Sciences, Helsinki, August 13–18, 1990. (= Preprint KKI-67). Estnische Akademie der Wissenschaften, Abteilung für Humanitär- und Gesellschaftswissenschaften. Tallinn.
- Saari, Henn 1990b.** Figuren und Tabellen zum statistischen Modell der Vornamenwahl. XVIIth International Congress of Onomastic Sciences, Helsinki, August 13–18, 1990. Estnische Akademie der Wissenschaften, Abteilung für Humanitär- und Gesellschaftswissenschaften. Tallinn.
- Saari, Henn 1997.** Ein Weg zur Wortgrammatik am Beispiel des Estnischen. Erster Teil. Tee sõnagrammatikale eesti keele näitel, I osa, eestikeelse kokkuvõttega. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 1.) Tallinn.
- Salasoo, Tiit 2001.** How do children manage to learn Estonian? – Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum 7.–13.8.2000 Tartu. Pars IV. Dissertationes sectionum: Linguistica I. Redegit: T. Seilenthal. Curaverunt: A. Nurk, T. Palo. Tartu, 122–132.

- Salasoo, Tiiu 2002.** Use of initial Estonian and English verb forms by a bilingual child. – Emakeel ja teised keeled III. (= Tartu Ülikooli eesti keele võõrkeelena õppetooli toimetised 1.) Tartu, 181–206.
- Sang, Joel 1979.** Antonüümia ja teised vahekorrad (1–2). – Keel ja Kirjandus 5, 272–280; 6, 337–345.
- Sang, Joel 1983.** Eitus eesti keeles. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Sarapik, Virve 2001.** Värvisõnavarast eesti proosa näitel. – Keel ja Kirjandus 4, 228–245.
- Sutrop, Urmas 1995.** Eesti keele põhivärvinimed. – Keel ja Kirjandus 12, 797–808.
- Sutrop, Urmas 1996.** Eesti keele värvussõnavara arengu põhijooni. – Keel ja Kirjandus 10, 661–674.
- Sutrop, Urmas 1998.** Eesti keele maitseimetest. – Keel ja Kirjandus 7, 446–458.
- Sutrop, Urmas 2000.** Basic Terms and Basic Vocabulary. – Estonian: Typological Studies IV. Ed. M. Erelt. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 14.) Tartu, 118–145.
- Sutrop, Urmas 2001.** Lõhnad meie keeles. – Keel ja Kirjandus 1, 5–12.
- Sutrop, Urmas 2002.** The vocabulary of sense perception in Estonian : structure and history. (= Opuscula Fenno-Ugrica Gottingensia 8.) Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Tauli, Valter 1968.** Keelekorralduse alused. Stockholm.
- Tiits, Mai 1982.** Seisundiadverbid. – Keel ja Kirjandus 1, 17–21.
- Tiits, Mai 1983.** Lüngad eesti noomenivormistikus. – Keel ja Kirjandus 7, 356–364.
- Tragel, Ilona 2000.** Usage of the Verb *andma* ‘to give’ in the Domain of Verbal Communication. – Estonian: Typological Studies IV. Ed. M. Erelt. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 14.) Tartu, 146–172.
- Tragel, Ilona 2001a.** On Estonian core verbs. – Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Ed. I. Tragel. (= Publications of the Department of General Linguistics 2.) University of Tartu. Tartu, 145–169.
- Tragel, Ilona 2001b.** Eesti *saama* ja *võima* ning soome *saada* ja *voida*: tähendused ja vastavused kognitiivse grammatika vaatenurgast. – Keel ja Kirjandus 2, 99–110.
- Tragel jt 2000** = Ilona Tragel, Ann Veismann, Haldur Õim. Kognitiivse keeleteaduse konverentsist ja teoreetilise keeleteaduse arengust selle taustal. – Keel ja Kirjandus 4, 260–268.
- Tuldava, Juhan 1971.** Sõnapikkus ilukirjanduslikus proosas. – Keel ja Kirjandus 10, 583–591.
- Tuldava, Juhan 1985.** Kvantitatiivlingvistika ja tekstide automaatanalüüs. (= Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 711.) Tartu.
- Tuldava, Juhan 1990.** Wachstum und Entwicklung des estnischen Wortschatzes (linguostatistische Analyse). – Materialy VI meždunarodnogo kongressa finno-ugrovedov. 2. Papers from 6th international congress of Finno-Ugrists, Syktyvkar, 24–30 July 1985. Moskva: Nauka, 436–438.
- Tuule, Tarmo 1999a.** Eesti keele õppejõud soome ülikoolides 1967–1999. Bakalaureusetöö. Juh J. Öispuu. Tallinna Pedagoogikaülikool.
- Tuule, Tarmo 1999b.** 75 aastat Helsingi ülikooli eesti keele lektoraati. – Keel ja Kirjandus 4, 292.

- Uustulnd, Rita 1996.** Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli juures aastatel 1946–1995 kaitstud uurimuste bibliograafia. Postseminaritöö. Juh M. Erelt. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Vaigla, Eda 1994.** Isiku iseloomustus eesti ja vene mittesomaatilises fraseoloogias. – Emakeel ja teised keeled. 8.–10. oktoober 1993. Ettekanded. Toim. R. Pool, J. Valge. Tartu: [Tartu Ülikooli Kirjastus], 215–221.
- Vainik, Ene 2002.** Millest on tehtud eestlaste emotsioonisõnavara? – Keel ja Kirjandus 8, 537–553.
- Vakk, Feliks 1974.** Fraseoloogiline ülekanne ja selle tüübid. – Keel ja Kirjandus 7, 404–411.
- Vare, Silvi 2002.** Eesti keele sõnapere sõnaraamatu koostamise põhimõtetest. – Keel ja Kirjandus 12, 855–866.
- Veenker, Wolfgang 1992.** Minimalwörterverzeichnis der estnischen Sprache : EST BAS LEX MINI WV : die 1000 wichtigsten Wörter. Köln: Mare Balticum.
- Weismann, Ann 2001.** On the conceptualization of time in Estonian. – Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Ed. I. Tragel. (= Publications of the Department of General Linguistics 2.) University of Tartu. Tartu, 22–47.
- Weismann jt 2002** = Ann Weismann, Ilona Tragel, Renate Pajusalu. Eesti keele põhisõnavara operaatoritest. Katseid verbide ja kaassõnadega. – Tähenäpüüdja. Pühendusteos professor Haldur Õimu 60. sünnipäevaks 22. jaanuaril 2002. Toim. R. Pajusalu, T. Hennoste. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 3.) Tartu, 312–328.
- Veldi, Enn 1999.** Lexicography of onomatopoeic words. – Estonian: Typological Studies III. Ed. M. Erelt. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 11.) Tartu, 204–230.
- Vider jt 2000** = Kadri Vider, Neeme Kahusk, Heili Orav, Haldur Õim, Leho Paldre. Eesti keele teaurus. – Arvutuslingvistikalt inimesele. Toim. T. Hennoste. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 1.) Tartu, 127–152.
- Vihma, Helgi 1964.** Homonüümi mõistest. – Emakeele Seltsi aastaraamat X, 1964. Tallinn, 45–56.
- Vihma, Helgi 1965.** Ühest käändsõnaliste homonüümide rühmast tänapäeva eesti kirjakeeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 11, 1965. Tallinn, 59–74.
- Vihma, Helgi 1970.** Kirjanikusõnastik. – Keel ja Kirjandus 11, 649–654.
- Vihma, Helgi 1993.** The development of Johannes Aavik into a language innovator. Compendium of master's thesis. Tallinn.
- Viitso, Tiit-Rein 1984.** Eesti etimoloogiasõnaraamat. – Keel ja Kirjandus 3, 184–185.
- Viks, Ülle 1977.** Pöördsõnastik. (Robert Hinderling, Rückläufiges estnisches Wörterbuch I. Das Material der Grundformen. Regensburg, 1975.) – Keel ja Kirjandus 3, 182–185.
- Viks, Ülle 1992.** Väike vormisõnastik I: Sissejuhatus & grammatika. II: Sõnastik & lisad. Toim. H. Rajandi. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Viks, Ülle 2000.** Kuidas tekib sõnastikukirjesse grammatika. – Keel ja Kirjandus 7, 486–495.
- Viks, Ülle 2002.** Keeleteaduse ja keeletehnoloogia vahekorrast. – Arvutimaailm 8, 11–14.
- Vogelberg, Krista 2002.** Germanistika. – Eesti entsüklopeedia XI. Tallinn: Eesti

- Entsüklopeediakirjastus, 523–525.
- Võro-eesti synaraamat** / Võru-eesti sõnaraamat. Kokko pandnuq Jüvä Sullõv. (= Võro Instituudi toimõndusõq 12.) Võro: Võro Instituut, 2002.
- Vääri, Eduard 2000.** Võõrsõnade liikumine eesti keelde. – Keel ja Kirjandus 9, 661–668.
- Webster** = Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language. Gramercy Books, Random House, USA, 1996.
- Õim, Asta 1981.** Emotsionaalsest sõnavarast tõlkesõnaraamatus. – Keel ja Kirjandus 1, 17–23.
- Õim, Asta 1990.** Eesti keele sõnaraamatud: seis ja perspektiivid. (Järeilmõtteid vene-eesti sõnaraamatu valmimise puhul.) – Keel ja Kirjandus 5, 302–306.
- Õim, Asta 2001a.** Isikunimetustest eesti fraseoloogias. – Keel ja Kirjandus 8, 554–562.
- Õim, Asta 2001b.** Kui värvusetud rohelised ideed magavad raevukalt. – Keel ja Kirjandus 12, 885–886.
- Õim, Asta 2002a.** *Hing* keeles ja meeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 47, 2001. Tallinn, 126–135.
- Õim, Asta 2002b.** Leksikaalsete sünonüümide sisulisest küljest. – Nime murre. Pühendusteos Valdek Palli 75. sünnipäevaks 30. juunil 2002. Koost. M. Kallasmaa. Toim. M. Kallasmaa, M. Langemets. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 11.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 292–315.
- Õim, Haldur 1971.** Isiku mõistega seotud sõnariühmade semantiline struktuur eesti keeles. – Keele modelleerimise probleeme 4. (= Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 278.) Tartu, 3–260.
- Õim, Haldur 1997.** Eesti keele mentaalse maailmapildi allikaid ja piirjooni. – Pühendus-teos Huno Rätsepale 28.12.1997. Toim. M. Ereht, M. Sedrik, E. Uuspõld. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7.) Tartu, 255–268.
- Õim, Haldur 1998.** Arvutuslingvistika mujal ja meil. – Keel ja Kirjandus 1, 1–7.
- Õim, Haldur 1999.** How to portray emotions? – Estonian: Typological Studies III. Ed. M. Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 11.) Tartu, 231–252.
- Õim, Haldur 2000.** Eesti keeleteadusliku mõtte areng XX sajandil. – Keel ja Kirjandus 7, 468–479.
- Õim, Haldur 2001.** Is there a folk theory of Self. The case of Estonian *ise* and *enese* ~ *enda*. – Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Ed. I. Tragel. (= Publications of the Department of General Linguistics 2.) University of Tartu. Tartu, 7–21.
- Õim, Katre 2000.** Eesti võrdluste vormist ja sisust. – Keel ja Kirjandus 8, 558–566; 9, 646–653.